

RATSIONALIST

KULTUURPOLIITILINE KUUKIRI

SISU:

M. Laosson. Püha Pornograafia.
E. Tennmann. Vastulauseid.
W. Mann. Piina evangeelium.
A. H. Tammsaare. Kool ja usuõpetus.
J. Okas. Mõtteid usuõpetusest.
Horisondilt.

Nr. **4**

M Ä R T S

1933

RATSIONALIST

Tellimishind: 1 kuu — 35 s.,
2 kuud — 70 s., 3 kuud — 1 kr.,
6 kuud — 2 kr.

Ilmub 1 kord kuus.
Toimetuse aadr.: Tartu, Tööstuse t. 13, 16.

Tellimisi võtavad
vastu pääle toimetuse
kõik postiasutised.

Nr. 4

Märts

1933

Püha Pornograafia.

M. Laosson.

Ürgtungidest, mis inimest ja loomariiki valitsevad, on võimsamad sugutung ja tapmistung, seksuaalsus ja sadism. Nende tungide ürgsemaks rahuldusvormiks on vastavalt otsekohesed suguelulised ja vastast-hävitavad toimingud koituse (suguakti) ja tapmise näol. Inimese juures on ühiskondliku elu ja kultuuri mõjul välja kujunenud kaudsed tungide rahuldamise viisid. Seksuaalsuse ja sadismi lõdvendamine on võimalik mõttes, kujutelmades, fantaasias. Tungi ülespiitsutamiseks ja järgnevaks lõdvendamiseks piisab sõnadest, piltidest, lõhnadest ja sümboolsetest liigutustest.

Sadismi rahuldati vanas Roomas veriste vaatemängude, gladiaatorite võitluste lavastamisega, s. t. ainult nägemismuljete abil. Keskaegsed rüütlite turniirid, inkvisitsiooni tuleriidad täitsid sama otstarvet. Kuke- ja härjavõitluste tagapõhjas seisab tapmisrefleks ja moodsate poksivõitluste puhul on rahvas seda rohkem rahuldatud, mida rohkem lõmastuvad poksijate näod. Vihale, mis on teatavasti tapmistungi saatev tundetoon, võib inimest ajada sõnadega. Ja nagu sadismi võib rahuldada piltide, härjavõitluste ja vaatemängudega, nii võib teda rahuldada ka sõnadega, sõnade kaudu loodud kujutelmadega, söimamisega. Tänavasangarite tavaline ähvardus „ma lõön su maha“ on sadismi väljaelamine fantaasias, tapmise ettehaaramine ja ühtlasi rahuldamine kujutelmades.

Sugutungide rahuldamine kaudselt on samuti kultuurmaailmas laialt harrastatav naudingu vorm. Nii on ürgse seksuaalsuse pinnal võrsunud vaimne ja rafineeritud erootika, mis olemuselt on kujutelm-seksuaalsus. Sugutungide võib lõkkele puhuda piltide ja sõnadega ning samal teel ka rahuldada. Kristliku kiriku jumalarmastuse-ülemalulud esildavad selle platoonilise seksuaalsuse religioosset vormi. Vastava ümbruse, jutluste ja rituaalide abil on mitmesuguste ususektide jumalateenistustel vallandatud seksuaalsus ning uimastatud mõistus niivõrd, et koosolekud on lõppe-

nud üldise armutalgusega. Paavst *Aleksander VI Borgia* rahuldas oma himurust, lastes alasti naiste kallale joobnud sõdureid ja korraldas oma külaliste lõbustamiseks loomade paaritumisi. Nagu kõik seksuaalsuse nähted ei leia jaatamist ühiskonna, kõlbluse, mõistuse poolt, nii leiab ka osa kujutelm-seksuaalsuse, erootika, nähteist hukkamõistu. Tuntuim kultuuriliselt ebaproduktiivseist seksuaalseist nähteist ja seepärast ka kõlbluse poolt hukka mõistetud on prostitutsioon. Prostitutsioonil on ka kujutelmstaadium: — selle kujutelm-prostitutsiooni kultuuriliselt viljatuid ja kõlbliselt väärtusetuid kujud on kristliku jumalaarmastuse kõrval nilbesisuline kirjandus ja pornograafilised pildid. Kuna seksuaalset energiat, libidot on võimalik sublimeerida, s. t. muuta ja transformeerida ühiskondlikult kasulikuks kultuuriliseks tööks, siis ei salli kõlblus ja riigivõim sugutungi viljatuid ja üle-aruseid ventiile, ärareageerimise viise nilbete piltide ja kirjanduse näol.

Elmistes numbrites nägime, kuidas rahuldamatu seksuaalsus ja sadism on leidnud abiventili, tagaukse ja võimaluse kõlblusest mööda hiilimiseks usundite rituaalide, usukultuse näol. Tähistasime vastavaid usukultuste jooni püha sadismi ja püha prostitutsiooni mõistetega. Religiooni läbi on osa sadismi ja seksuaalsuse nähteid maise politsei ja mõistuse kohtu eest päästetud. Ka osa pornograafiat on usu läbi pühaks muudetud ja legaliseeritud. Ilmaliku pornograafia kõrval on olemas ka *püha pornograafia*, ehkki viimast sellisena ei võeta. Greeka jumala Priapose jõhkraid kujutisi ei sõanda tänapäev viisakas autor oma raamatusse paigutada. Paljude India templite fassaadid ja sisemus on veel käesoleval sajandil ehitud sadade stseenidega, mis kujutavad alasti mehi-naisi kõigis suguakti positses. Varasel keskajal olid paljude kohtades ristiusu armastuse-jumala Jeesuse kujudest populaarseimad ja vagade naiste poolt lugupeetavaimad need kujud, mis kujutasid alasti Jeesust lahingolukorras suguliikmega. Vastavalt Euroopa üldisele kõlblusele ei saanud ka kirik armastuse lihalikumaid vorme avalikult demonstreerida ja usklikud pidid leppima vaid jumalaema paljaste rindade ja roosade nisanibudega või mõne perversilt üleni karvase Mariaga. Pole vist askeetide jaoks mõeldud ka poolalasti mees naiste kätel ja kas vajavad askeedid alasti atleeti ristil? Natuke rohkem on püha pornograafiat kristlikus kirjanduses.

Riik võitleb ka sadismi ürgsete avaldusviiside vastu, ühtlasi ka hilisemate avaldusviiside vastu, kui need õonestavad kõlblust. Kultuurühiskond, mõistus, kõlblus tunnustavad lubatuks vaid need seksuaalsuse ja sadismi nähted, mis laiema ühiskonna hüvanaguks ja püsimiseks paratamatult tarvilikud on ja ühiskonna ellu häirivalt ei mõju. Nii on näiteks tapmine lubatud roimarite karistamiseks ja sõjas, ent ka nende sadismi vormide kaotamiseks tehakse kaasajal pingutusi. Ka igasugune kujutelm-sadism, mis

avaldub sõimamises, ähvardamises, hässitamises, on tunnustatud karistusväärseks. Siiski võib nentida, et üldiselt sadismile sallivamalt suhtutakse kui seksuaalsusele. Suurelt osalt tohiks see johtuda tõigast, et kirik, kes alati on soodustanud nähteid, mis maiset viletsust süvendavad ja maailma rohkem hädaoruks muudavad, ka sadismi on igal moel süvendanud, kuna ta väljaspool kirikut väljenduvat seksuaalsust kõigil ajal on halastamatult rünnanud. Tulemuseks on see, et Euroopas pole kujuteldav avalikult demonstreeritav suguakt, ent avalik tapmine alates härjavõitlusest kuni ketserite ning roimarite hukkamiseni on olnud pidulik sündmus. Muidugi ei suuda seaduse koodeksid haarata kõiki ebakultuurseid elunähteid — ka kultuurriigis on sadismil lubatu ning lubamatu vahemil tuhat ja üks võimalust teotsemiseks. Ja mõnigi nähe, mida kombeõigus peab vooruseks, tuleks pigem tunnustada roimaks. Puhtast sadismist on tingitud näiteks laste peksmine, nagu seda oli ihunuhtlus pärisorjuseajastul. Saksamaal on hitlerism, mis võimule tõusis, hässitades masside sadismi fiktiivsete kitsikuse tekitajate vastu, ka koolidesse toonud tagasi ihunuhtluse. Kooskõlas oma sadismi kasustava taktikaga, toetab see liikumine ka ristiusku kui sadismi erivormi.

Nagu on olemas seksuaalrefleksi pornograafia, nii on olemas ka tapmisrefleksi rahuldamiseks analoogiline nähe. Krutsifiksid, ristil rippuva Kristuse kujutised, ristisurma ja Kolgata sündmuste kirjeldised, nooltest puuritud ja verdtilkuv püha *Sebastian*, teiste märtrite kannatusepildid ja keskaegne askeetsust toonitav ning inimesi moonutav kiriklik maalikunst evib olemuselt täpsalt samasugust ülesannet tapmistungi suhtes nagu nilbesisulised pildid sugutungi suhtes: nii sääl kui siin pakutakse lõbu, naudingut ja toitu tungile, rahuldatakse vana-aadama himu antikultuurisel teel. Krutsifiksid ja poodud Kristused kirikute altari-pildidel kuuluvad tapmistungi pornograafia alla.

Viimasel ajal loobutakse avalikust hukkamisest, veristest vaatamängudest. Noorsoost püütakse kaugel hoida ka sadistlikult lõbutoonitatud labastavat kirjandust ja pilte, nagu neid esindavad Pinkertoni kriminaaljutud ja turufilmid. Kuid maine tsensuur ei ulatu kirikliku tapmistungi pornograafiani ja selle nautimine on poolsunduslik (sõdureid viiakse komandokorras kirikusse). Neid ridu ei tule mõista ahastamisena moraali pärast — moraali mõjustamiseks on kiriku jõud tänapäev liig väike. Olen arvamusel, et pornograafia võib olla isegi lastetubades, kui lapsed on õieti kasvatatud. Juhin siinkohal vaid tähelepanu järjekindlusetusele, süsteemipuudusele, mis meil ilmneb nähtuste hindamises. Rist rippuva laibaga kiriku altaril ületab mõnegi tsensuuri poolt noorsoole keelatud turufilmi labasuselt, jubeduselt, antieetilisuselt. Kirik võib küll väita, et laibaga rist on vaid mälestis Kolgata surmast ja surmast üldse kui elu suurimast ja sügavaimast müsteeriumist. Sellisel korral võib ka Baggo väita,

et ta nilbed pildid on mälestised armukrampidest, kui elu hullu-meelseimast ja jumalikemast müsteeriumist. Hingeline alus nii siin kui sääl on sama — nii siin kui sääl aetakse ebakultuurset äri ürginstinktidega.

On saabumas kristlaskonna kevadised tapapühad, mille kõrguspunktiks on Suur Reede. Väljaspool kristlust pole sellest inimkonna igivanast lõbust, mille pääosaks on ohvrisüsteem ja mida tähistasime püha sadismi mõistega, palju säilinud. Eestis on säilinud vaid kevadiste ning suviste tapapühade ja põletamisohvrite jäänused mai ja jaanitulede näol (tuleb imestada, et ristiusk neid nähteid pole ametlikult üle võtnud endasse). Võib soovitada kõigile kirikute küllastamist kannatamise-ajal. Psühholoogiliselt on äärmiselt huvitav jälgida nädalaid kestvat pinna sondeerimist ja usklিকে ettevalmistamist Lihavõtte poomispeoks. Kiriku taktikale ja osavusele sellel alal ei oskaks ükski geenius midagi juurde lisada, sest kiriku seljataga on aastatuhandetepikkune kogemus ja traditsioon. Ja liikudes lihtsalt traditsiooni roobastes ei pruugi preestrid olla üldse teadlikud usukultuse üksikosade tõelises otstarbes — tegelikult toimivadki nad automaatsete ametnikena, kelle päämureks on säilitada võimupositsioon ja sissetulek.

Siirdumine rahulikust olukorrast affekti, tapmiseks taasi, ei sünni alati silmapilkselt, vaid vajab teatud ettevalmistamist. Et inimest muuta mõrvuriks, selleks on tarvis ta enne vihale ärritada, tuleb sadism üles piitsutada, kõlblise südametunnistuse tsensuuri nõrgendada. Seepärast algab kirik sadismi lõkkelepuhumisega juba varakult enne Suurt Reedet: kannatamise-ajal luuakse usklikus pinge, ootus, elevus. Religioossete kirgede lõkkelepuhumist võib jälgida eriti hästi primitiivsemate usundite ja rahvaste juures. Ka tsiviliseerimata suguharude juures ei lähe üleminek rahuolukorrast, töö ja puhkuse meeolust sõjaolukorda, sadistlikku tapaja võitlusvaimustusse libedasti. Ohverdamise juures süvendatakse ja suurendatakse ekstaasi veel nn. ohvritantsudega. Et sõtta minnes suikuvat sadismi aktiivseks muuta, selleks on tarvis preestrite ja jumala abi. Hakatakse tahtlikult tegema tavalisemaid tapmisliigutusi, alatakse nn. sõjatantse ümber jumala või totemi või ohvrilooma. Alguses sünnib tants tahtliku pingutusega, ent varsti muutuvad liigutused automaatseiks, tants hoogsamaks ja olles juba suurimas ekstaasis tormab suguharu sõjaretkele. Ja julgusevaimustuse allikaks loetakse jumalat (ka kristlikke sõdureid julgustab lahinguks jumala esindaja). Need on tüüpilised jooned kirjeldistest, mida annavad rahvaste-uurijad primitiivsete kommetest. Rahuajal tantsitakse täieliku roidumuseni, tähendab ekstaasi mitte ainult ei kutsuta välja kunstlikult, vaid ka rahuldatakse kunstlikult — fantaasias. Pime sadism rahuldub ka aseainega, raevustunud koer pureb keppi, vihane inimene purustab taldrikuid, mööbleid ning söimab. Jatkub vaid hävitamise- ja tapmisliigutustest, sur-

mamisest fantaasias. *Spencer* jutustab indiaanlasest, kes lüües jala vastu kivi, haarab ja pureb vihaselt seda kivi. *Mannhardt* ja *Storfer* jutustavad neegritest, kes vihastudes hakkavad tegema tapmisliigutusi ja vihahoos lasevad vastu taevast kõik omad nooled. *Taylor* jutustab kahest brahmanist, kes kahtlustasid üht meest 50 ruupia varguses. Nad lõikasid oma enese emal pää ära, et ema vaim saaks varast elu lõpuni jälgida ja piinata. Kas polnud käesoleval juhul juba ema tapmine sadismi ärareageerimine?

Prantslane *Flaubert* kirjeldab *Salambos* kartaagolaste ohvripidu, mis korraldati Baali auks. Alguses polnud kellelgi õiget ohverdamise meeleolu. Kiskjad loomad teatavasti ärrituvad vihale vere haistmisest, ka inimese võib tasakaalust välja viia vere nägemine. Kartaago preestrid hakkasid end ise veristama. „Siis, et rahvast julgustada, tõmbasid preestrid endil vöö vahelt naasklid ja kriimustasid nendega oma nägusid. Tarasse toodi nüüd Pühendunuid, kes väljaspool maas lamasid. Neile visati kimp koledaid raudriistu kätte ja igauks valis omale piina. Nad toppisid endile orad rindade vahele, lõhestasid põski, panid okaspärjad pähe ja võtsid siis üksteisel käe alt kinni, ja . . . kujundasid . . . ringi, mis koondus ja laienes. Nad jõudsid tulbandiku juurde, tõmbusid tagasi ja algasid uuesti, selle verise kisatseva vaatepildi uima kaudu rahvamurdu endaga kaasa kiskudes.“ Aegamööda kasvas hulustus, vanemad andsid rõõmuga oma lapsed tulle pildumiseks ja nautisid nende rasva särinat. Need, kellel lapsi polnud, pildusid tulle laste kujundeid, mõned tormasid nugaodega teiste kallale, notiti teisteist — ühesõnaga, sadistlik-usuline vaimustus oli täielik.

James-Lange affektide teooria järele saab tundeid luua mehaaniliselt: tunded sõltuvad keha olukordadest — inimene ei nuta mitte sellepärast, et ta on kurb, vaid on kurb sellepärast, et ta nutab. Selle vaatepunkti järele saab meeleolu muuta rõõmsamaks lihtsalt sellega, et näole tõmmata naerugrimass. Sellist meeleolu loomist on aastatuhandeid praktiseeritud usukultustes, seda meetodit harrastab ka kristlik preesterkond. Nagu tsiviliseerimata rahvaste juures enne sõjakäigule minekut sadismi sõjatantsudega lõkkele aetakse ja pärast sõjakäiku veel säilinud sadistlik pingeline tänuohvriga lõplikult likvideeritakse, nõnda tuleb ka kirikul, et usklikul jatkuks küllaldaselt sadismi, et Kolgata kujutelm-mõrv oleks nauding, kristlasi selleks ette valmistada. Seda tehakse lihtsalt Kristuse kannatuste kirjeldamisega. Verist ohvrit Euroopa kultuurkonnas kirikusse tuua ei saa, kuid saab küll vere ja liha lõhna. On raske kontrollida, millist lõhna levitatakse vanal ajal iisraeli suitsetamisepannid, ent greeka- ja rooma-katoliku kirikutes levitavad viirukisuitsud ja „häd“ lõhnad on kui ohvrisuitsude ja lõhnade mälestised väga sugulased toore vere ja kõrbuva liha lõhnaga.

16. sajandil kirjutas dominikaanlane *Franz Diego*, et kirikutes levitavad lõhnad ja suitsud imelaadselt kutsuvad välja sülje-

voolu. See mees, pool-geenius ja pool-hull, oli siiski kiriku õige laps ja järeltas sellest, et väga intensiivne himu taevariigi järele võib avalduda ka kehaliselt (tähendab, käesoleval korral süljenäärmete kaudu). See järeltus ta vist päästiski ketserisurmast.

Primitiivsete usundite juures kasustatakse alateadlikult-vaistlikult tapmis- kui seksuaalekstaasi saavutamiseks tantsude ja teiste tseremooniade kõrval ka uimastusvahendeid. Uimastusvahendid, mille hulka kuulub ka alkohol, halvavad, paralüüeerivad kesknärvikava tegevust, hävitavad arvustusvõime ja kõlblise südametunnistuse, ühesõnaga mõistuse, mis esindab ühiskonna ja kultuuri huve ja tulemuseks on ürgtungide ainuvalitsejaks pääsemine. Ameerika psühholoog J. G. Leuba nendib, et see ekstaas ja uimastus, mis saavutatakse usu-rituaalide abil, vähe erineb ekstaasist, mis saavutatakse uimastusvahendite oopiumi, hašiši, alkoholi jt. tarvitamisega. Ka kirik tarvitab tungide hässitamise kõrval uimastamise, mõistuse surmamise võtet, ent kirik kasustab uimastamiseks teist teed. E. Laaman meenutab „Vaba Maas“, et armulauaviinas võib näha püha alkoholismi jäänust. Kahtlemata tuleb tõigas, et altari-sakramendis verd ei asenda mitte piim või vesi, vaid viin, näha akoholismi, ent üldiselt tarvitab kirik mõistuse hävitamiseks „modernimat“ teed, mis rohkem sobib praeguse tsivilisatsiooni tasemega.

Nagu ristiusus otsekoheise ohvri ja tapmise asemele on tulnud kujutelm-mõrv, tapmine fantaasias ja lihaliku armastuse asemele jumala-armastus, kujutelm-prostitutsioon, nii on ka alkoholiga uimastuse asemele tulnud *kujutelm-uimastus*: mõistus kõrvaldatakse sugestiooniga. Et vastuväiteid ja takistusi, mida religioonile ja kristlusele ning sadismile kõlbluse huvides ette veeretab mõistus, tühistada, nulliks muuta, selleks alaväärtustatakse mõistust kui niisugust üldse. Oma algpäevist päle on kristlik kirik vihasele rünnanud mõistust, intellekti, teadust. Kristlik kirjandus on tulvil mõistuse vaenlikkusest. Kirikuisade järele on mõistus kuradist ja Martin Luther ütleb lihtsalt: mõistus on hoor. Jälgitagu vaid tänapäeva pastoreid, kes kasustavad igat võimalust, et toonitada inimese pääaju närusust, diskrediteerida, mustata ja alaväärtustada mõistust. Laiade usklike masside suhtes saavutatakse nende mõistust allakiskuvate sugestioonidega seda, mida taotellakse: usklik ei arvesta enam mõistuse kaalutlustega, intellekti argumentidega ja vaatab upsakalt üleõla igale, kes hindab mõistust kui kultuuri asendamatu ja kõrvaldamatu alust. Sõdureid on meeletlikeks ettevõtteks tihti „julgestatud“ alkoholiga, vilunud elumehed kostitavad liig-vooruslikke naisi, et oleks paremini nauditav ja üldse võimalik valss finaali, enne veiniga. Täpsalt sama elumehe võtet tarvitab kirik kõlblise südametunnistuse ja mõistuse uimastamiseks — vahe on vaid selles, et alkoholi asemel annab ristiusus mõistusele hundipassi sugestioon. Usukultuse juures on mõistus lindpüri. Ühelt poolt masside ettevalmistamine

Kristuse kannatamise kujutamise ja verejānu suurendamine verest ja lihast hoidumisega paastu ajal, teiselt poolt mõistuse ja eetilise sūdametunnistuse uimastamine mõistuse alavārtustamise ja inimese nārususe toonitamisega —, see on kiriku taktika ka enne Lihavõtte poomispidu.

Kui primitiivsed suguharud Euroopa tsivilisatsiooni mõjul loobuvad oma ohvritantsudest, siis rāāgivad nende preestrid kõlbluse langusest ja auvāārt traditsioonide nurjatust hūlgamisest. Kõrgema vaimsuse ja sūgavama inimsuse seisukohast on see aga edusamm. Kui kord lõpeb kristlaste tants ūmber Kolgata vōlla, kas on see siis kõlbluse langus vōi edusamm?

Vastulauseid.

E. Tennmann.

Hārra toimetaja!

Lubage alul kohe ūks „argumentum ad hominem“ lugejate pārast, enda vabanduseks. Lubage neile ōelda, et mitte minu kuulus sekkalōõmise isu ja vōitluse-janu ei pōhjusta mind Teiega vaidlema, vaid Teie oma ettepanek. Nāhtavasti on Teil vastaste puudus ōige tuntav. Isegi kirik ja usumehed, keda Teie nii vāljakutsuvalt kohtlete, ei reageeri. Kas tunnistavad endid psūhhoanalūtilise vaikimisega sūūdi, ei leia ūhist keelt vōi on, nagu Teie ūtlete, hoolimatud ja tuimad hariduse, tōe ja kultuuri vastu. Seda kōike loen vōimalikuks, isegi tōenāoliseks.

Ei tahagi varjata, et „Ratsionalist“ nr. 1 avaldas oma sōjaka tōeollusega vārskendava mulje. Teie ja Teie mōttekaaslaste āge viha kiriku, usu, usuōpetuse ja teoloogia vastu pole psūhhoanalūtiliselt, nagu Teile muidugi teada, midagi muud kui p e t t u n u d a r m a s t u s nende vastu. Teie kāsi vōib samuti kāia, nagu J. Annussonil, kes vōitles aastaid kōige kirikliku-usuliku vastu ja lõpetas baptisti kogudusse astumisega Ameerikas.

Usun sedasama Teie lugejate kohta. Teie vōtate kiriku ja usu asja hoopis tōsisemalt, kui hulk kiriklasi. Olete hoolega uurinud uskedeloolisi andmeid, teaduse- ja poliitikameeste suhteid usule, usulisi dokumente ja vastavat analūisi. Vōib olla, et sadistlik kirik Teie suhtes asub masohisti osas ja sellepārast ongi passiivne.

Vāga hindamisvāärne on Teie tahe esineda kultuur- poliitiliselt teadliku kavaga, mis peab meie rahva vabastama alavāārtuslikkuse kompleksist ja tōstma teadlikule kultuurilisele tasemele, ūhes kindla vāārtuse sūsteemiga. Niisama hinnatav on Teie nōue maailma- vaatelise ideoloogia jārele. Åārmiselt tervitav on

Teie lugupidamine mõtlemisest, mida nõuate ühtelugu ja mida väljendate ka oma ajakirja nime valikus.

Ometi olete mõtlemist üle hinnanud. Ühes Sokratese ja oma lemmikfilosoofide stooikutega arvate Teie, et eetika toetub tuntusel (teadmisel). Et see on eksitus, võib küll võõrastav paista. Täpsama psühholoogilise vaatluse põhjal selgub, et ainuke otsustav võim inimeses on tõeliselt tema isiklik tahe, isegi teaduse suhtes. Ka teaduslike tödede maksuvust ei otsusta mitte mingi objektiivne tunnus oma ette, mitte mõtleja mõtlemine, vaid sellesama mõtleja ja otsija tahe. See tahe ei küsi mitte kaugeltki alati loogika järele. Nii osutub üllatav tulemus, et „mõistuse“ otsustus alles jõusse astub, kui isiklik tahe teda tunnustab. Mõistuse tegevus ei mõju automaatselt, vaid ainult tahte armust. Olgu küll tunde ja tunnetuse funktsiooni vahel kvalitatiivne vahe, siiski on tunnetus tunde (=tahte) otsus. Puht „mõistlikku“ otsust pole sellega olemaski. Järelikult on ka „kindel väärtuste süsteem“ puht subjektiivne ja jääb selleks. Tema „üldmaksvus“ oneneb ainuüksi pooldajate või tunnustajate hulgast, mida saab kasutada ainuüksi tahte mõjutamisega. Puhta mõistuse argumendid pole muud kui kujutluste rida, mida tahtele valida antakse. Valikut ennast mõjutab agitaator (energiline õpetaja, kirjanik, kõnemees) oma sihiliku, subjektiivse värvi ja valgustusega. Muuseas ütles ju ka Kant, et midagi maailmas ei saa olla hää kõige täielikumast mõttest kui tahtmus. Moraal ja eetika ei ole tunde küsimus, vaid puhas tahte asi, nagu tunnus ise. Tahe ei ole sellepärast pime, kui tal eesmärk või siht on. Aga sihilt nõuda mõistust või mõistusepärastust on võimata.

Kui Teie näiteks kristlust iseloomustate kui monarhhia tuge, võõrkeha või liigliha kultuuris, ballasti, madalate instinktide sissepoetamist, barbaarsust, jultunud paganust, antieetilist riigi ja ühiskonna vastast nähtust, kui tapmisrefleksi ja seksuaalkompleksi, siis oneneb kõigi nende väidete tunnustamine Teie lugejate tahtest, aga mitte puhtast tundeest. Ja Teil ei olegi vaja täielikumast põhjendust anda. Teie ise teate, et igapähe on oma Kristus ja oma Jumala kujutus. Teie teate ka, et on palju neid, kellele koguni „kõlbluse“ huvides psühhoanalüüs on vastuvõtmatu. Siis on ka kõlbluse süsteemiga sama lugu, kui Kristusega, igapähe on oma. Ja ainult võimaluste või tüüpide vähesus koondab inimesi liikidesse.

Teie ütlete, et kristlus on monarhhia tugi. Aga „vennaste“ kogudus? Kas need pole psühhoanalüütiliselt isatapjad, revolutsionäärid — pojad? Kuid nad loovad uue „taevase“ isa, kahetsedes pattu maise isa vastu. On's ühiskond parem? Miks lõpeb demokraatia sageli diktatuuriga? Kas ametlik demokraatia on tegelikult ilma isa-imagota? Kas riigivanem või president ei ole isa surrogaat? Või abstraktne seadus ei ole veel teravam

relv „hädaohtlikkude“ vendade, tugevate võistlejate kõrvaldamiseks, nagu sõda ja ohvrikombedki? Kas ilmalik ühiskond ei teosta teistel teedel sama sadistilist võimuiha, mida kirik teostab iga-aastase Kristuse ohverdamisega ja vendade-õdede communioga? Kas ühiskonnas ei sublimeeru isa-imago ikka kättesaamatumaks kuni kõige kõrgemate platooniliste ideedeni, mis tegelikult tähistavad ühiskonna, kelle asemel viimaks ülistatakse ideed, asendades tema verevaesust isikliku entusiasmi, seletamatu andumusega? Missugune ratio seletab tõuküsimust, rahvuslust, kiriklust, ürgtungi, libidot, isegi kausaliteeti? Siin on valitsemas dogma, mida tahetakse.

Dogma kui kujutlus kuulub tuntuuse valda, sellega intellekti varaaita, kus tahe otsib sobivat maitse järele, nagu pruutpaari osad vastaspoolt.

Kuid palun sellest kõigest mitte järeldada mingit radikaalset „voluntarismi“. Sest tahe ei asenda mitte tuntuust ega tule kvalitatiivselt ära vahetada ka mitte liikumise funktsiooniga. Tuntus on külm ja erapooletu. Tahe on erapoolik või tasakaalus, huvitatud või mitte, liikumise impulss, aga mitte liikumine ise. Ilma kujuteldud „motiivita“ ei pane ta midagi liikuma. Motiiv kui selline pole mitte kausaalne, vaid ainult sümpaatia või antipaatia eelistatud objekt (sihitus).

Kuidas on siis lugu eetilise mõjutamisega? Ratsionaalsust on siin õige vähe, ainult tahte sihi, s. o. võimalikult kiire või kindla mõnutunde saavutamise, s. o. otstarbekohasuse mõttes, mida aitavad määrata seni kogetud kogemused hingeliste refleksidena, ökonoomilise printsibina.

See üldiselt iseloomustatud hingeelu ei ole eriliselt usu ega kristluse oma, vaid samasugune terves vaimuelu avaldiste kogus.

Kas on õiglane süüdistada ainult usuelu barbaarsuses, fanatismis, tapmises etc.? Kas poliitiline, majanduslik, kunstis ja teadustes leiduv kuritegevus on ikka usuline? Kas neuroos on tõeliselt ainuüksi usuline?

Ja kui usu abil saavutatakse kõrgepinge lahendus, kas see ei osutu teeneks? Et see pole üksi usu eriala, näitab psühhoanalüüs ise, kui ta tervet kultuuri ühes kunsti ja teadusega tunnustab ka ärareageerimise võimelisteks. Mis on kirjandus muud kui kirjannikkude pihtimuste hulk või endanäitamine, ekshibitsionism, eriti sellised teosed, kui Augustiini, Rousseau, Tolstoi enesepaljastused, Nietzsche teoreetiline sadism ja kõik kujundava kunsti suurteosed samuti?

Pikemalt siin kõneleda maailmavaateist ja psühholoogiast nõuaks liiga palju ruumi.

Kuidas on lugu ühiskonna tekkimisega ja ühiskonna organisatsiooniga? Ja kas on mõeldav usulageda ühiskonna tekkimine siis, kui ta tõeliselt tekkis?

Ühiskonna nimetus on eksitav hädamõiste, sotsialistlikul aja-
järgul, kus eitatakse rahvust ja selle asemele seatakse kihid. Kiht
on erihuvidega seotud ühiskond ja ei saa tegelikkude huvide
mõjul kaugeltki orgaaniliseks. Orgaanilisena saab vaa-
delda ainult perekonnast, hõimust arenenud rahvust,
mitte nii kergesti inimkonda. Rahvust käsitleda Hegeli dialektika
abil on lootusetu, kuigi sobiv ühekülgsel intellektualistile, sest et
viimane ei näe reaalsust kuski mujal kui intellektis ja loeb kõik
muu alaväärtuslikuks.

Rahvusele aga Hegel ei sobi, sest et tema lõppsiht on mo-
nistlik, indifferentsne universum, Plaato eeskujul. Ajutisel,
juhusel indiidil ega rahval pole selle indifferentsuse saavuta-
miseks mingit väärtust, või ainult kultuurväetise oma. Veel
vähem tähendust saab olla selleks kihil või huvi-ühiskonnal, sot-
sialismi tähe all.

„Ratsionalisti“ toimetaja võib sel puhul meenutada, et tema
ei ole huvitatud metafüüsikast. Aga ta ei pääse, kui ta juba
Hegeli dialektikat pooldab, olgugi õigustatud hilinemisega ja
stooikute ühiskondlikule eetikale alust ei leia.

Mida tema siis viimaks tahab? Kultuurpoliitikat.

Millist? Kas lihtsalt humaanselt ühiskondlist? Kvantitatiiv-
set? Ei, ta võitleb kvaliteedi eest. Kas kvaliteet on ühiskonnal,
ühiskonna ideel või viimaks inimesel, kelle hulgast koostub
„ühiskond“? Inimese kvaliteeti otsime hinges. Mis ütleb toime-
taja hingest? Kord (l. 15) vaidleb neile vastu, kes loevad hinge
„tabula rasa’ks“, teine kord (l. 66) rõhutab, et Euroopa ja
Ameerika ülikoolide psühholoogia õppetoolid on loobunud hinge
mõistest, nagu seda mõistab ristiusk. Milline oli see siis?
Oleks huvitav seda fikseerida.

Ja missugune mõiste on „R.“ autoreil kristlusest?

Kristlust valgustatakse ajalooliselt, dogmalooliselt, psühho-
analüütiliselt, mitte aga metafüüsiliselt spetsiifilise olemuse leid-
mise mõttes. Rõhutatakse koguni, et ei olegi tähtis (l. 40), mida
Kristus, kui ta üldse elas, taotles ja tahtis, vaid „kuidas te-
mast aru saadi ja aru saada võidi“ (minu
sõr. E. T.).

Kuigi meie teame, et teadus ei ole ühtlane, ja et isiku tahe
ka teaduses läbi tungib, siis on siin käega katsutav, et „R.“ toime-
taja juures asi veel kaugemale läheb. Isegi mitte ajalooliselt ja
ka metafüüsikast vabad „võimalused“ saavad valju kriitika
mõõdupuuks, päälegi mitte usk üldiselt, vaid Kristuse enese kuu-
lutuse „võimalik“ arusaamine, võimalus ilma mingisuguse ole-
miseta üldse. Tippsaavutis!

Siis küsime edasi: mis mõte on sellisel korral Teie võitlusel?
Päälegi ütlete kiriku suure kiirusega allamäge minevat, iseenesest.
Siis on ju Teie vaev asjata. Ega Teie ometi mõtle, et Teie tege-
vus ses suunas liiga ruttu lõpeb.

Oleks mõtteta nii küsida, kui „R.“ toimetaja siin ise ambivalentne poleks (vabandage argumenti!). Ta on huvitatud usust ja ühtlasi tüdinud, ei salli kirikut ja armastab siiski. Tema tegevus on kirikule niisama vähe hädaohtlik, kui Haeckeli ja Ostvaldi monism.

Ja ka need ollused, mille nimel „R.“ t. võitleb, on kiriku alustes olemas: ühiskondlik eetika seaduse usundi alusel (Vana Test., Matteas, Paulus etc.), idealistlik tõlgitsus (Joh. evgl.) ja pääle selle tõelise Kristuse kuulutus, mis annab iseseisva metafüüsika — h i n g e v ä ä r t u s e a l u s e l. See hinge hindamine ei ole sadistilist ega masohistilist armastuse tüüpi, ei sentimentaalitsev ega karistav.

Kui „R.“ toim. ütleb endal olevat püsivust ja inimarmastust („halastamatuse“ kõrval!), miks ta siis pääle enese ja stooikute kuskki, isegi Kristuse juures ei näe seda puhast õiget armastust?

Kas ka mõne kompleksi pärast?

Isa (Jumala) või ema (kiriku) tapja tüüp? Mässaja poeg suure võimuihaga, monarhh, kes on seni demokraat, kui ise astub troonile?

Teie ambivalentsus väljendub ka ürgtungi või seksuaal-kompleksi suhtes. Teie heidate kirikule ette kompromissi abielu asjus, sallivust ja hukkamõistmist korraga loomuliku lahenduse asemel. Mingit uut kava Teie ise ette ei pane. Kohati paistab, nagu võitleks Teie selle barbaarse kompleksi vastu, mille kirik on ülekohtuselt päästnud, teine kord tahate kultuurpoliitilist sublimeerimist. Viimasel puhul aga lõpeks inimsugu hoopis ära, kui nimelt terve ühiskond sublimeeriks oma sugutungi kultuur-tööks, aga muidugi ilma kõrgepingeta, ilma põleva askeesita.

Missugust rohusedelit Teie siis tõeliselt soovitate? Sellist, mis võtab ka Teie ühiskonna „reaalse“ põhja ära. Teie soovite ühiskonna surma, nagu psühhoanalüütiline inglitegija, nagu võistlejata võitlejad. Ning jääte viimaks ihuümise. Ja peate uuesti looma sublimeeritud olendeid, keda võib vihata ja armastada.

See oleks siis stooikute ja Nietzsche „igavese taastuleku õpetus“.

Toimetuse järelsõna „Vastulausetele“. Kuna mitmelt poolt on avaldatud soovi kuulda usuteadlaste vastuväiteid Ratsionalistile, siis pakkusime hr. prof. Tennmannile võimalust kristluse kaitseks. Loodame, et meile ei saa ette heita halba valikut: Eesti pastorkonnas pole teist nii hää eruditsiooniga, dialektilise trenaažiga ja loomupärase teravmeelsusega isikut kui eelnenud artikli autor. Iga teine pastor tsiteeriks vastuväideteks piiblisalme ja räägiks pimeduse-vürsti viguritest ja õelusest. Edaspidi anname võimaluse korral, et tutvustada lugejaid kristlaste mõttekäiguga, võitlusviisiga ja stiiliga, ruumi ka teiste usuteadlaste artiklitele.

Milliste tulemustega oponeerib „Vastulausete“ autor? Ratsionalisti pääväiteid ja süüdistusi pole tõrjutud tagasi ja need püsivad endiselt. Sisulisi vastuväiteid tuuakse vaid mõned üksikud juhuslikult välja haaratud kõrvalise tähtsusega lausetele. Muidu tarvitatakse traditsioonilist kristlaste võitlusviisi —

„argumentum ad hominem.“ Nähtavasti käiakse selle sõjakunsti põhimõtte järele, mis õpetab, et parim enesekaitse viis on vastase ründamine. Kui S. Freud tõendab, et ristiusk on närvihaiigus, siis ütlevad teoloogid: F. Freud on ise närvihaiige. Kui Ratsionalistid väidetakse, et kirik on sadist, siis arvab hr. Tennmann selle väite ümber lükkavat, kui ta toonitab, et Ratsionalisti toimetaja on ise sadist, jumala-isa ja ema tapja jne. (Lühidalt: üks ütleb: „Sa oled loll“ ja teine vastab „Ise oled loll.“)

Nii jaatab hr. Tennmann ristiusu sadistlikkust, ent lohutub lausetega: „On's ühiskond parem? Kas ilmalik ühiskond ei teosta teistel teedel sama sadistlikku võimuiha, mida kirik teostab iga-aastase Kristuse ohverdamisega jne.? Kunstiteosed on ka tungi ära-reaageerimine. Kas on mõeldav usulageda ühiskonna tekkimine siis, kui ta tekkis?“ Et ka pääle kiriku maailm kubiseb sadistidest, seda keegi ei eita. Kuid seni pole kirik nii „demokraatlik“ olnud, et ta end selle pööbli hulka oleks lugenud. Hr. Tennmann jaatab küll ristiusku kui sadismi, seksuaalsust, tungide ära-reaageerimist, tema kolleegid seda nii avalikult ei tunnusta. Kui kirik seda avalikult tunnustaks, siis poleks tarvis Ratsionalisti, sest siis loobuks massid temast iseenesest kas kõlbliste celarvamiste või sadismi tõttu.

Sadismi ja sadismi vahel on vahe. Sadistist võib saada mõrvur, temast võib saada ka kirurg, kes lahkab keha või kirjanik, kes analüüsib ja lahkab ühiskonda, hinge ja elu üldse. Kirurgi ja kirjaniku juures tapmiserefleksi energia on rakendatud ühiskondlikult kasulikkusse, mõrvuri ja uskliku juures aga ei ole. Usukultus ja kirik on olnud piksevarras, mis on ära juhtinud ühiskonnale hädaohhtlikuks saada võiva energia. Mõnigi vere- ja armujanuine poos Kristust ja vägistas Mariat fantaasias ning peab tunnustama, et parem on roim fantaasias kui reaalsuses. Ent maailm ei põleks ka sugugi maha, kui poleks piksevardaid. Ja tänapäev püütakse ka seda energiat, mida piksevardad juhivad kasutult maasse, püüda kinni ja rakendada inimkonna teenistusse. Kirurg võib nautida lõikust, ent lõikus on ühtlasi sublimeerimine ja töö — kui usklik naudib armulauda, siis ei käi sellega kaasas mingisugust energia transformeerimist, vaid see on lihtis „väljaelamine“. Samuti on lihtis lahti-pingestumine ka jumala-armastus (nagu pornograafiagi), kuna abielu, kui libido rakendamise ühiskonna püsimise huvides, on sublimeerimine. Hr. Tennmann karrikeerides ja tõlgitsedes meelevaldselt sublimatsiooni mõistet näeb viimases põhjuseta inimkonna väljasuretamise tendentsi.

Teine silmatorkav nähe „Vastulauses“ on äge kallaletung ratsionalismile, mõistusele. Igivana teoloogide püüd mõistust alaväärtustada kummitab ka siin. See mõistuse alaväärtustamine on vajalik mõistuse argumentide surmamiseks. Mõistusega ei saa kallale tungida usule, kuid huvitaval kombel saab mõistusega kaitsta usku — seda teeb hr. Tennmann terves artiklis ja eriti sääal, kus ta laskub metafüüsikasse. Järjekindluse pärast ei tohiks teoloogid üldse rääkida, sest iga mõiste on ratsionaalne. Iga negatiivne otsus mõistuse suhtes tühistab selle otsuse enese. Kiriku ajaloost võib näha, kuidas kirik on ülistanud ja edendanud vaesust ja ise on kogunud rikkusi, kuhjanud määratud varandusi. Teoreetiliselt kirik võitleb ka mõistuse ja maise tarkuse vastu, kas pole see selleks, et praktiliselt rakendada mõistust võimupositsiooni säilitamiseks seda segamatult? Võime möönda täiesti Bergsoni arvamist, et mõistus ei valgusta kõike, pole päike, vaid ainult latern, kuid kristlus pole isegi latern, vaid ka selle laterna eitamine.

Siinkohal loobume pikemast vastusest. Millega vastatagi väitele, et „R.“ toimetaja armastab kirikut? — Ei puudu palju, kui ateismi üldse ei tunnustata ristiusu sektiks, nagu kirik igat positiivset nähet on püüdnud tunnustada „kristlikuks“. Nii pole maailmas üldse midagi väljaspool kristlust! Keskaja teoloogia järele ja vana rahvausu järele käib isegi vanakurat kirikus ja on seega — kristlane.

Piina evangeelium.

W. Mann.

Vastavalt moodsaile kristluse tõlgitsejaile eriti protestantlikes kirikuis nähakse kristluse iseloomustavamad ja eraldavamad jooned armastuses. Ta pretendeerib sellele, et olla armastuse religioon par excellence. Kuid tõepoolest on selline arusaamine kristlusest väga uus, eriti selles ekstravagantses ulatuses, milleni teda nüüd on laiendatud. Tegelikult langeb kokku tema areng igavese karistuseusu allamäge minekuga. Kui inimesi ei saa ajada kirikusse enam põrguhirmuga, siis peab neid meelitama armastuse magustoiduga. Aga seegi korraldus pole toonud kasu nagu näha usklike arvu progressiivsest langusest.

Mis oli see õieti, mida uus religioon tuli vanale maailmale alguses õpetama? Mis oli evangeeliumis, et ta võis laotuda üle Rooma riigi ning võita paljusid võistlevaid usundeid, mis sel ajal otse voolasid sisse idast? Kristlased vastavad sellele, et ristiusk võitis oma ülevamate eetiliste õpetuste tõttu, eriti ligemisearmastuse nõude tõttu. Kuid Uue Testamendi moraaliõpetuses pole midagi uut, välja arvatud naljakad või vastuolulised äärmused, nagu näiteks vaenlaste armastamise nõue, mida Jeesus ei täitnud ja kallimate sugulaste vihkamise nõue, mida ta nähtavasti täitis.

Kuid midagi oli ristiusus, mis eraldas teda teistest, nimelt taevariigi ligioleku ja peatse maailmahukkumise mõtte. Tõepoolest, nagu uus prohvet kuulutas, mõned ta kuulajaist pidid olema selle kõige nägijad ja kaasategijad. Siis pidi saabuma kohtupäev, mil õiged, need vähesed, kes olid valinud kitsa ja raske tee, pidid tõusma taevasse, kuna suur enamus, kes oli valinud laia, kerge ja meeldiva tee, olid määratud igavesele piinale kuradi ja tema inglitega.

Ning ristiusk võlgneb tänu oma edu eest sellele hauataguse elu kohutavale pildile. Ükski temaga võistlevaist religioonest ei evinud midagi pooltki nii mõjusat. Hirm haaras rumalat massi, mille keskel teda esmalt propageeriti. Tekkis „sauve qui peut“ meeleolu, paanika levis, kõik tungisid uue usu juurde, et päästa endid punase vangla jubedustest. Eji olnud armastus vaid hirm, mis andis ristiusule võidu. Nagu Lange lühidalt, kuid korralikult kokku võttes ütleb, kristluse õpetus „paiskas segi vana maailma“. Gibbon, oma „Rooma riigi langemise“ kuulsas XV. päätükis, tähendab: „Muretu politeist, keda häirisid uued ja ootamatud hirmud, mille vastu ei ta preestrid ega filosoofid võinud pakkuda kindlat kaitset, oli väga sageli heidutatud igaveste piinade ähvardusest. Ja kui temas vaid tekkis

kahtlus, kas ristiusk võiks vahest olla õige, siis võis kerge vaevaga teda veenda, et kindlam ja targem oli asuda tema poole.“

Ning edasi tähendab sama suur ajaloolane terava irooniaga, kui ainsaks igavese õndsuse saavutamise tingimuseks tehti usu ja uue evangeeliumi eeskirjade vastuvõtmine, siis „pole ime, et sellise kasuliku pakkumise võtsid vastu paljud igasuguseist usundeist, hõimudest, Rooma riigi provintsidest. Vanu kristlasi õhutas selline põlgus oma käesoleva olelu vastu ning selline surematuse veene, millest ei saa anda meile adekvaatset mõistet moodsate aegade kahtlev ja ebatäiuslik usk.“

Teiseks ristiusule omaseks doktriiniks, mis avaldas suurt mõju, oli siin elus talutud piina ja kannatuste tasumine tulevases elus. Igale maailmasündinud indiviidile näib olevat avatud mingi arve debeti ja kreditiga. Krediti küljele on kantud kogu tajutud piin ja kannatused ja debeti poolele kõik rõõmustatud õnn ja lõbu. Kui olete olnud jõukas ning teil on hääd olnud maailmas, siis olete saanud oma osa ning kohtupäeval tuleb selle eest vastutada. Kui, teisalt, olete olnud vaene ja teie elu on raske olnud, täis kurbust ja muret, siis olete õigustatud elutsema taevas ja elama õnnes pääle surma. Luuka VI. ptk. järgi Jeesus olevat õpetanud: „Õndsad olete teie, kes teie nüüd nutate, sest teie peate naerma. Õndsad olete teie, kui inimesed teid vihkavad... Rõõmustage sel päeval ja hüpake, sest vaata, teie palk on suur taevas... Aga häda teile, kes teie rikkad olete; sest teie rõõmustamine on ju teie käes... Häda teile, kes te täis olete; sest teie peate näljas olema. Häda teile, kes teie nüüd naerate; sest teie peate leinama ja nutma.“

Või kui vaene Laatsarus täis paiseid sureb, ta kantakse inglite poolt Abrahami rinnale. Aga rikas mees pääle oma surma kannatab piinu põrgutules ja anub Abrahami lubada Laatsarust talle tuua tilk vett. „Aga Abraham ütles: Poeg, mõtle, et sa oma hea põlve oma elus oled kätte saanud ja nõndasamuti Laatsarus kurja; aga nüüd rõõmustatakse teda siin ja sind vaevatakse.“ (Luuk. XVI, 25.)

See õpetus kannatuse pühadusest ei evinud suurt mõju ainult varasele kristlusele, vaid see ulatub läbi kõigi kristlikude sajandite meie ajani. Tema toonitas huvipuudust elu vastu, mida löi äkilise maailmalõpu ootus. Ja kui ajad möödusid ning see hirm muutus vähem teravaks — ometi ta ei surnud ial välja — õpetus kannatuse ja piina pühadusest säilis, et ikka meenutada inimestele maise elu kasutust ja väärtusetust. Sellele pidi vaatama vaid kui rännakule läbi häda ja kannatuseoru ning ettevalmistusele tulevaseks eluks. Läbi sajandite on selliselt õpetanud kõik suurimad kristlikud õpetajad.

Vanakristluse ajalugu, nagu seda õpetatakse meie kooles ja ülikooles, on võltsimiste ja arusaamatuste põiming.

Rooma valitsus sallis kõiki usundeid, mis allusid seadustele ja ei töötanud riigi vastu. Ta mitte ainult ei sallinud esimesi kristlasi, vaid kaitses neid nende kaasuslike jultude tagakiusamise eest. Selle kohta on küllaldaselt andmeid Uues Testamendis endas. Kui Korinthuses Paulus toodi rooma maavalitseja Kallioni ette ja süüdistati teda rahva meelitamises „käsu vastu Jumalat teenima,“ siis maavalitseja lõpetas ära asja, öeldes, et kui see oleks ülekohus või roim, siis ta mõistaks kohut selle üle; kuid kuna küsimuse all oli usk, siis ta ütles kaebajaile: „Ma ei taha nende asjade üle kohtunik olla. Ja ta ajas nad kohtujärje eest ära.“ (Ap. teod. XVIII, 12—16.) Või jälle kui Paulust süüdistati Cäsareas Rooma prokuraatori Festuse ees, siis temalt küsiti, kas ta ei tahaks, et tema üle kohut mõistetakse Jerusalemmas, selle asemel, et teda saata Rooma? Paulus vastas, ei, „ma nõuan keisri kohut.“ Tal oli enam usaldust paganate sallivusse ja õiglusse kui oma endiste kaasuslike omasse. Selle pääle ta saadeti Rooma, kuhu ta saabus pääle mitmesuguseid seiklusi teel ning kus tal lubati elada oma korteris ja avalikult ja takistamata jutlustada evangeeliumi „tervelt kaks aastat.“ (Ap. teod. XXVIII, 30.)

Nii suhtus rooma valitsus kristlastesse, kui nad vahest kerkisid esile tundmatusest. Talle vaadati halvaks paneva ükskõiksusega nagu uuele ebausule, kuid teda kaitsi tagakiusamise eest nagu iga teistki usku riigis. Aga kristlased polnud sellega rahul. Nad kuulutasid ägedalt, et paganad on eba-jumalateenrid. Nad ei eitanud paganlike jumalate olemasolu; neid pahandas, et nad eksisteerisid, kuid polnud üldse jumalad, vaid kuradid jumalate maskides, ja selliseina ei tohtinud neid sallida. Vastavalt sellele veendele nad ründasid templeid, segasid jumalateenistusi, purustasid jumalate ja jumalannade ilusaid kujusid, mis meie kunstnikes pea kaks tuhat aastat hiljem tekitavad imetlust ja lootusetust.

Kujutelge, et jõuk bolševiste ründaks Püha Pauluse katedraali või Westminster Abbey'd ja toimiks nii; kas neid sallitaks? Neid ei sallitaks. Mingi valitsus ei salliks seda. Mitte armastuse religiooni muljet ei jätnud ristiusk paganale, nagu tänapäevsed kristlased usuvad. Talle vaadati kui õelale ja hukutavale ebausule, mille pääatunnuseks on inimkonna vihkamine. Seda tunnistavad Tacitus ja Sultonius, selle ajajärgu rooma ajaloolased. Ajaloolane *Lecky* ütleb: „Suurimad ja parimad paganad räägivad temast kui viharikkast ebausust ning tema liikmeist kõneldes kordavad nad kõige sagedamini fraasi „inimsoo vaenlased“ või „vihkajad“.

Meie ajal on nii ilmalikud kui ka kiriklikud ajaloolased selgitanud, et varakristlikkude märtrite arvus on väga suuresti liialdatud. Ja neid, kes kannatasid, ei nuhitud üles ega aetud surma nii nagu inkvisitsioon tegi ketseritega. Pigemini oli raske neid eemale hoida kohtuist. Ühel päeval Aasia prokonsul *Arrius Antonius* hämmastus väga, kui kõik linna kristlased tungisid kohtukotta nõudes õigust märtriiks saada. Ta muutus vihaseks, käskis mõningaid väheseid karistada ning ütles ülejäänule: „Välja, teie närud! Kui tahate nii väga surra, siis selleks on kuristikke ja köisi.“

Inspireeris neid fanaatikuid Lunastaja või inimkonnaarmastus? Ei, neid kihutas endaarmastus. Selle kohta võib tsiteerida *Conyer Middletoni*, kes polnud ainult kuulus õpetlane, vaid ka anglikaani kiriku preester. Ta ütleb: „Aga märterluse päämiseks ohutajaks oli erakordse ja väljapaistva tasu veene, õnne aste, mis proportsionaalne kannatuste astmele. Sest kuna tavaliste kristlaste hinged pidid ootama oma saatust mingis vahemises seisukorras või minema läbi puhastustule lõpliku õnnistuse saavutamiseks, märtrite kohta aga usuti üldiselt, et nad kohe pääsevad paradiisi nautima ja et kannatusetuli põletab kõik nende patud ühe korraga.“ Samuti ütleb see õpetlane, et usk „selle maailma lähedasse lõppu aina enam innustas neid püüdma seda krooni, mis annab selliseid kõrgeid eesõigusi.“

Ristiusk õpetas algusest pääle kannatuse vooreslikkust ja vajalikkust. Piin ja kannatus on peidetud õnnistused, mille eest antakse tasu taevas. Mida enam viletsust maailmas, seda suurem rõõm pääle surma. Vaadatagu vaid keskaegset kunsti, et näha, kuidas ideaal on muutunud erinevaks kreeklaste omast. *Metšnikoff* tähendab: „Ei saa salata tihedat sidet keskaegse kunsti inferioorsuse ning kristlikust doktriinist johtuva inimloomu põlgamise vahel.“ Ja ta tsiteerib *Taine'i*, kes oma „Kunsti filosoofias“ kirjutab selle perioodi kohta järgmist:

„Näib, nagu oleks inimkond välja suremas ja ta veri kuivamas; kahvatud pühakud, moonutatud märtrid, lamerinallised neitsid, liiga pikad jalad ja kondised käed, substantsita ja kortsunud pühakud, kristused kui lõmastatud ja veretavad ussid, kahvatute, kangestunud ja kurbade kujude protsessioonid, kellele jälgi jätnud kogu viletsuse laostavus ja jubeduse heidutus.“¹⁾

Ristiuse triumf tähendas piina ja kannatuse jumaldamist. Piina õel vaim, kroonitud okastega, näljutatud paastumisest ja

¹⁾ Varakristlikus ja renessansi kunstis oli esiplaanil seksuaalsus. Ristiuse hiilgeajal, keskajal, tõusis esiplaanile sadism. Olgu see märkus ka täienduseks eelmise numbriga vastavatele kohtadele.

kannatamisest vallutas trooni, mis oli kord määratud paganlikule ideaalile ilust, tervest vaimust terves kehas, mida oli inspireerinud rõõm ja õnn.

Pascalil oli õigus, kui ta ütles haiguse olevat kristlase loomuliku olukorra, milles ta alati peaks tahtma olla. Praegugi on veel palju neid, kes toetavad seda vaadet, eriti rooma katoliiklaste seas. „Timesi“ kirjanduslik lisa, (14. VII. 1932) arvustades üht rooma katoliku teost, mis käsitleb pühakuid ja teisi väljapaistvaid katoliiklasi, tähendab: „Jesuiidi kaplan, isa *William Doyle*, kes sai surma frondil, on äratanud pääle surma tähelepanu tema päiviku ilmumisel, millesse ta on märkinud oma kogemused askeesis. Säält selgub, et tal oli kompleks seista alasti kaelani kesk jääpanke, püherduda okkalistes pöösastes või lebada naeltevoodis.“

Selline on evangeeliumite ja varaste kristlaste tõsine kristlus. Protestantlik versioon, mida evime tänapäeval, on ainult originaalse usu karikatuur ja travestia. On äärmiselt vale õpetada, nagu oleks ristiusk võitnud paganluse oma moraalse üleoleku või Jeesuse armastuse läbi. Ristiusk võitis hirmu läbi. See oli paanika saabuva viha eest, mis pidi olema nii lähedal; ning pääsmise hinnaks teises maailmas oli loobumine ja kannatamine siinses.

Kool ja usuõpetus.

A. H. Tammsaare.

Kui koolist usuõpetuse suhtes räägitakse, siis mõistetakse nähtavasti ikka alg- ja keskõpeasutusi, nagu puuduksid meil kõrgemad õpeasutused hoopis. Aga ometi on meil muu seas ka ülikool. Kudas on temas usuõpetusega lugu? Eks ei ole sääl usuõpetuse tarvis otse oma eriosakond, fakulteet, mis tootab ainuüksi just neid õpetajaid, kelle õpetust püütakse iga riigikodaniku eraasjaks tunnistada. Kudas riimib see kogu eraasjalise usupoliitikaga? Miks ei ole ka kõrgema kooli usuõpetus eraasjaks tunnistatud ja majandusliselt kui ka vaimliselt nende eraasutuste hoolde usaldatud, mis püüavad rahuldada kodanikkude usulikke huvisid?

Või arvatakse ehk, et ülikooli usuõpetuse jaoskond ei tee tegemist niipalju usuga kui jumalaga, jumalusteadusega, teoloogiaga, ja võib olla ei mõtle riik jumalat koguni mitte oma kodanikkude eraasjaks tunnistada? Aga väga palju on arvanud ja arvavad veelgi, et inimene (nõnda siis ka teoloogia professor) ei või jumalast midagi teada, isegi seda mitte, kas see või teine jumal olemas. Selles peitubki põhjus, miks vanad greeklased oma teoloogia usaldasid mitte tarkade ja teadlaste, vaid luuletajate kätte, sest need oskasid jumalaist ikka kõige ilusamini jutustada muinaslu-

gude näol. Aga ka meie eneste rahvusjumalaist kuuleme vististi kõige rohkem lauliku suust. Vanade kristlaste kohta juletakse tõendada, et nemad kunni esimese kirikukoguni oma jumalast väga vähe „teadnud“, mis muidugi ei takistanud teda uskumast.

Meie vahekord jumalaga on muutunud: meie teame temast hirmus palju, sajad professorid õpetavad teda aast' aasta kõrval tuhandetele põlvedele, ainult kahjuks — teda ei taheta enam uskuda. Uskumast tõrgub igapäine inimene, jumala sulastest rääkimata. Jumalad on pisut kuulsate kirjanikkude sarnased, keda igalpool kiidetakse ja õpetatakse, aga keda enam ükski ei armasta lugeda. Kuulus kirjanik on läbi ja läbi ideaalne olemus, nagu jumalusteaduski on läbi ja läbi ideaalne teadus: teadusaine kohta ei või isegi tema olemasolu tõendada, aga ometi töötavad fakulteedid ja professorid. See on teadus teaduse enda pärast, ilma vähemagi asjalise huvita.

Aga me peaksime ikkagi päris tõsiselt püüdma vastata küsimusele: miks püütakse usuõpetus kesk- ja algkoolist välja tõrjuda, kui ta ülikoolis täieõiguslise õpeharuna riigi kulul edasi kestab? Ega ometi need, kes kannavad võimu ja teevad seadusi, arva, et usuõpetus on midagi halva kirjanduse või piirituse taolist, mis on hävitav noorte kehale ja vaimule, kuna ta lubatav on ainult täiskasvanuile, iseäranis meestele?

Loomulikuna tundub üks kahest: heitkem usuõpetus ka ülikoolist kui õpeaine välja või kui te ta sinna jätate, siis tuleks talle ka alg- ja keskkoolis vähemalt vabatahtlik eluõigus lubada.

Esimesel korral — s. t. usuõpetus lahku ülikoolist — oleks see kiiduväärt omadus, et teadustempel vabaneks aastatuhandelisel tolmust ja kõrgel asutusel poleks enam kurba kohustust kokku puutuda asjadega, millel nii vähe ühist teadusega, nagu seda tänapäev mõistetakse. Veel enam! Teadustempel vabaneks teaduse kurjemast ajaloolisest vaenlasest ja hirmuvalitsejast — kristlikust teoloogiast ja kõigest, mis temaga seotud. Teadus teotub mõistusele, teoloogia usule, milleks peaksid siis need kaks ühe katuse all varju otsima. Kord alandas usk kõik teadused oma ümmardajaks, kas siis kunagi ei peaks aeg tulema, kus teadused julgevad endid täiesti iseseisvaks kuulutada ja välimiselt seda akti kinnitada aupaklikku kaugusse asumisega usust!

Usk opereerib vekslitega, mis sääil ilmas lunastatakse. Nõnda on need väärtpaberid siin ilmas kasutud, pisut nagu võltsidki. Keegi sakslane imestab, miks ta ühtki teadusmeest — ehk olgu ta ei tea kui eelarvamistega — ei tunne, kes oleks kutse, ükskõik missuguse ülikooli õpetajaks minna, selle põhjendusega tagasi lükanud, et kutsuja ülikool pole veel oma teoloogia fakulteedist vabanenud, s. t. ta võimaldab oma „firma“ all kahtlaste väärtustega opereerimise. Aga ometi leidub õpilasi ja ametnikke, kes loobuvad teatud pangäärise teenimisest sellepärast, et pank kahtlase väärtusega paberid inimeste sekka saadab.

Pole juhus olnud tähele panna, kas meil nii korralikke pangaametnikke leidub, aga üks on vististi kindel: ka meie ülikooli õpetajad on talitanud Saksa „põhjalikkuse“ eeskujul; nad on sõnalau-sumata leppinud teoloogia fakulteediga, nagu oleks see igavesest ajast igavesti iseendastki mõistetav. Muidugi oleks teistsugune talitusviis praegusel silmapilgul vaimliselt kui ka kõlbliselt otsekohene kangelastegu ja seda viimast ei või kellegilt nõuda, ka teadusmehelt mitte. Kangelastegu oleks see sellepärast, et jälle kord seisame karjääri, kiriku ja kõrtsi ning lisaks veel kino tähe all.

Nõnda peaks ka arvama, et vaevalt suudetakse meil usuõpetus ülikoolist välja heita. Pääle kõige muu ei jatkuks meil selleks lihtsalt kodanlikku julgust kultuurilise Lääne-Euroopa ees, kus teadustemplid endiselt sobivad teoloogiaga, sest meie seisame hirmsal kombel lääne kultuuri mõju all. Vaadeldagem või ainult akadeemilist noorsugu nende värvides. Aastakümned heitleb ta küsides: olla või mitte olla? ja vajutab värvimütsi ikka sügavamale pähe — nii hirmus suur on lähema Lääne kultuuriline mõju. Kõrgem kultuur nõuab rahvuslikke ohvrid, nende eest pole meie akadeemiline noorsugu kunagi tagasi pörganud, kui oli vaja värvimütsi kanda.

Põhimõtte pärast tahetakse usuõpetus koolidest välja heita või sinna sisse jätta, sest oluliselt pole asjal vististi suuremat tähtsust. Mõlemate poolte järelandmatus tõendab enam põhimõtetlikkust kui poliitilist tarkust — tõendab enam teoloogilist usku kui ühiskondlikku tähelepanu. Sest ega ometi nii lapselik või olla, et arvata: usuküsimus oleks kooli küsimusega piiratud ja lahendatud. See tähendaks umbes niisama palju, kui loota, et maaküsimus on lahendatud põlise rendi või eraomanduse tunnistamisega.

Armsad usupooldajad, teie lohutuseks võib öelda: heidetagu usuõpetus koolist välja või jäetagu ta sinna sisse, teie nisu õitseb ikka. Selleks on olemas hulk olulisi tunnuseid. Igal tähtsaks peetud ajaloo silmapilgul olete ikka osanud tarviliku hulga oma mõju-aluseks teha, kes teie ülespidamise eest on võinud rikkalikult mu-retseda ja seda mõistate tingimata ka tänapäev, sest teil on rohkem kogemusi, kui ühelgi teisel parteil või kildkonnal ilmas. Ka olete ikka osanud õigel ajal õige abimehe leida, kui teda vajasite, olguigi see abimees kas või vanasarvik ise või tema haisev vana-ema. Ja ei ühe ega teise pärast tarvitse kristlikul usupooldajal häbi tunda, sest kristliku kiriku ajalugu tõendab, et rohkem on kristlane uskunud kuradit ja tema käealuseid — nõidu, kui jumalat või tema ingleid.

Tõenduseks on asjaolu, et pühaks on tunnustatud kiriku poolt võrdlemisi vähed, kuna aga paharettide arv mitme miljonini tõuseb, keda kõiki pidi tuleriidal põletama või mõnel muul jumalameelepärasel viisil tapma. Nõnda on talitanud mitte ainult kato-liku kirik, vaid ka kõik teised, nõndanimetatud puhastatud, reformeeritud.

Katoliiklased nõudsid ilmalikelt võimudelt, et need ketserid surma saadaks, aga Lutherus kirjutas a. 1528 Wittenbergi teoloogide otsusele alla, milles neile, kes nimetatud teolooge ketseriteks tembeldasid, seesama saatus osaks kuulutati.

Paavst Paul IV kuulutas a. 1555, et kõiki, kes püha kolmainust salgavad, peab halastamata tuleriidale saatma, kuid see polnud midagi muud, kui Kalvini eeskujul talitamine, kes paar aastat varem sedasama oli teinud. Asjaliku tõendusena võiks nimetada füsioloogi Servet'i, kes hirmsas piinas leekides otsa sai. Jumala verekoera osa etendas siin Kalvin, kuna Melanchton (see tasane ja vaikne!), Bucerus („Servetil oleks pidanud sisikonna kehast välja rebima“) j. t. Saksa evangeeliumi kuulutajad kiitust haukusid. Es ist eine Schmach und ein Jammer, lisab asjast rääkija kirjanik juure. Serveti pääsüü seisis selles, et ta kolmainust Cerberuseks ja jumalat *nomen appellativum*'iks nimetas.

Prantslastel oli 24. aug. 1572 Bartholomäuse öö (à propos: järgmisel hommikul jalutanud kõrged kristlikud preilid ja kavaleerid Pariisi tänavail poolalasti surnukehade vahel ja avaldanud mõne kohta kaastundlikult kahetsust, kel olnud armueluks iseäranis kõlblikud suguosad), kuid sakslased olid neile oma ümberriistjate (Wiedertäufer) hukkamisega teed näidanud.

Hispaania oli inkviisitsioon, aga Inglismaal loodi a. 1550 reformeerija Eduard VI poolt umbes samataoline organisatsioon Cranmeriga ninamehena.

Katoliiklased tungisid Kesk-Ameerikasse ja leidsid säält kõrge kultuuri eest, aga nad ei osanud siin midagi muud päälle hakata, kui mõõga ja tulega usku sisse ning laevul kulda võimalikult palju välja vedada. Riisumiseks, tapmiseks ja ristimiseks polnud vaja ei pärismaalaste keelt ega kultuuri tundma õppida. Niisuguse armuõpetuse osaliseks said ka meie esivanemad siin Maarjamaal.

Puritaanlased said Põhja-Ameerikas peremeheks ja a. 1703 tehti otsuseks, et iga pärismaalase-indiaanlase või tema päänaha eest makstakse 40 naelsterlingi; a. 1720 tõsteti see summa 100 pääle. 1774. a. kuulutati Massachusettsis teatud suguharu mäsajaks ja määrati järgmised hinnad: mehe päänaha eest — 12-aast. ja vanemad 100 naelsterlingi, meesvangid — 105 naelst., naisvangid ja lapsed 55 naelsterlingi. Kena jänesejaht!

Umbes samal ajal vedas kristlik Euroopa Vaikse ookeani saartele ja Aafrikasse süüfilist, piiritust ja piibleid, kuna ta säält vastutasuks kõike võttis, mida võimalik oli kõlisevaks ümber vahetada. Saarte elanikud ei pidanud kristlikule kultuurile vastu ja surid, nagu indiaanlasedki skalpeerimise tagajärjel.

Aafrika neegrid olid visamad ja sellepärast seati nende kasutamine laiemale alusele: neile müüdi kõige päält piiritust ning kui nad selle olid välja maksnud ja ära joonud, nabiti nad kinni, asetati laevale ja viidi Ameerikasse müügile. Liverpoolil olnud seks

otstarbeks a. 1730 — 15 laeva, 1751 — 53, 1760 — 74, 1770 — 96 ja 1792 — 132 laeva.

Nagu need arvud näitavad, muutus kultuur aast' aastalt intensiivsemaks. Muutus pole nähtavasti praegugi veel neegrite suhtes peatama jäänud, sest alles 1911. aasta aprillikuus (hilisemad andmed puuduvad mul) põletati Põhja-Ameerikas, Missouri osariigis, Springfeldi linnas (ülikooliga, akadeemiaga, gümnaasiumiga ja loomaaiaga maakonnalinn) kolm neegrit elavalt rahvahulga poolt ära. Nende pääsüüks olnud nähtavasti asjaolu, et nad olnud ja jäänud — neegriks. Huvitavale vaatemängule rutanud pühapäevakoolide õpilasedki piiblitunnist, et tuhahunnikust omale midagi mälestuseks otsida. Ja nad leidnudki: tükk poolpõlenud neegri päälud. Kena püha jäänus! Kuid katoliiklaste omad on veelgi kenamad, näituseks: püha Maarja piim, püha Anna kamm, Joosepi saapad ja Kristuse eesnahk (viimane olevat isegi kolmes eksemplaris olemas, millest peab järeldama, et eesnahk pidi kolm korda uuesti kasvama, mis võiks olla kaudseks kolmainu tõenduseks; või et on olnud kolm Kristust; või et on need vagadele neitsidele nii kallid jäänused kas kõik kolm või kaks neist aseained, mida kõige raskem oletada).

Kuradi ja tema kildkondlaste olemasolu kohta ei tea ajaloo- raamatud nii silmatorkavaid ja vääramata asjalikke tõendusi tuua. Ainuke, mis mul meele jäänud, on tindilaik kusagil toaseinal, kuhu vaga Lutherus vanakurjale tindipotiga pähe valanud, nagu sellekohased õperaamatud jutustavad. Kui tähele panna, et ei see ega mõni teine usumees jumalaga kunagi niisama koduselt, familjäär- selt pole ümber käinud, siis hakkame aimama, kui lähedal on seis- nud reformeeritud kirik kurjale ja tema pooldajaile. Siit oleks ka mõistetav, miks puuduvad sel kirikul pühade meeste ja naiste lee- gionid, kuna selle vastu pahareti liikmeid hulgana leida on. Aja- loolased teavad tõendada, et Benedikt Carpzov üksi (elas 1595— 1666; meeletuletuseks: Lutherus suri 1546), kes olnud õigeusklik luterlane, uhkustanud sellega, et ta 20.000 (loe: kakskümmend tuhat) surmaotsust teinud, enamasti nõidade kohta. Vististi olid need kõik umbes niisamasugused haisevad loomad, nagu humanist Erasmus, kelle kohta Lutherus öelnud: „Wer den Erasmus zer- drückt, der würgt eine Wanze, und diese stinkt tot noch mehr als lebendig“.

Reformeeritud kiriku pooldajate veritöödele olevat ometi üks mõjuv vabandus: need pooldajad olnud sedavõrd demokraatlikud, s. t. harimata, et nad ise neid inimesi, keda nad nõidadena või mil- legi muuna hukanud, tõepoolest paharettlasteks pidanud, kuna aga katoliku kiriku võimukandjad sedavõrd haritud olnud, et nad üh- tegi paharetti ega jumalat ei uskunud, ei seda, mida nad rahvale õpetasid, ega ka seda, mille pärast nad tuhanded ja miljonid tapa- talgule läkitasid. Nemad talitasid täie teadmiseiga ainult otstarbe- kohasust ja oma kasu silmas pidades.

Rumal, harimatu hulk uskus tõepoolest nõidu ja armastas veriseid vaatemänge. Neile jämedatele ja toorestele instinktele tuli kirik lahkelt vastu, teades, et kui hulka tahad juhtida, siis sörgi tema sabas. Kirik tunnistas nõiad olevaks ja hakkas neid kristliku jumala auks ning metsiku massi lõbuks avalikult põletama või mõnel muul huvitaval viisil hukkama.

Päälegi oli sel rahvalikul lõbul kaks tululikku omadust: igast kirikule vastumeelsest isikust võis nõiana või ketserina kergesti lahti saada ja iga ketseri ja nõia varanduse võis ilmalik või vaimulik võim oma kätte kiskuda. Maaherrad ja kohtunikud läinud nõidade põletamisega rikkaks. Vaimulikud ja ilmalikud kohtunikud olnud ühesuguselt ostetavad. Austrias arenenud nõiaprotsessid teatud erialaks, mis asjatundjale ilusa ülespidamise annud. Sellepärast tabas keegi hollandlane 16. aastasajal otse naelapää pihta, kui ta ütles: nõiaprotsess on uus alkeemia — kunst inimese verest kulda teha.

Kuid kirik ei teinud kulda mitte ainult verest, vaid ka igast himust, lõbust, pahest ja kuritööst. Tõenduseks on pattude andeksandmise hinnakiri, mida paavst 12-aastasajast pääle hakkas välja andma. Selle preiskurandi järele maksab vaelevanne 6 grossi — umbes 90 Saksa marka (arve on enne ilmasõda tehtud), dokumentide võltsimine — 7 grossi; teenistuskoha müümine — 8 grossi; varguse ja röövimise eest pidi saagi järele tasuma: siin pidi saagist osa kirikule andma, kui taheti ülejäänud omale jätta. Tapmine hinnati mitmesuguselt. Kes tapab isa, ema, venna, õe, naise või veresugulase, see maksab (kui tapetu ilmalik) 5 grossi; on aga vaimulik, siis maksab tapmine 7 grossi. Suguline läbikäimine ema, õe või pojaga maksab 5 grossi; neitsi vägistamine maksab 6 grossi (siin peeti kurjategija lõbu suuremaks, sellepärast taks kõrgem). Vaimulik, kes pihtisaladust rikkus, maksis 7 grossi; ajas ta salaja liiakasu äri, siis maksis ta sama palju; mattis ta liiakasuvõtja kiriklikult maha, siis maksis 8 grossi; kes aga naisterahvaga kirikus kokku elas, maksis ainult 6 grossi. Viimast kuritegu hinnati sellepärast nii odavalt, et ta väga sagedasti kordus ja nõnda muidugi palju sisse tõi. Kõrge maks oleks võinud vaimulikud ära heidutada ja siis oleks kiriku sissetulek väheneda võinud.

Need andmed patulunastuse hinnakirjast tõendavad, et ei olnud ühtegi väga soovi, mida kirik poleks katsunud oma karjalambakestes rahuldada. Ainult maksa nõutav summa ning — asi tahe. Suuremat vastutulelikkust võiks keegi vaevalt himustada. Tapa kas paavst või jumal, vägistata kas neitsi Maarja — ainult maksa asja lõbu kohaselt. Võid Kristuse igapäev uuesti risti puua, kui aga raha jätkub.

Muidugi, mu armsad usuharrastajad, ei neist ega muist sarnasist asjust ei pea teie ei koolis (ka ülikoolis) ega ka väljaspool kooli rääkima. Ehk kui te seda paratamata tegema peate,

siis avaldage seda kui jumala äramõistmatut armunõu (kui ta puutub teie oma usuparteid) või ajage inimsoo häbitööd lihtsalt teise usupartei süüks. Üleüldse peab katsuma rääkida inimesest ja tema usust ainult hääd, mis on vooreslik kristlikus kui ka ebakristlikus ühiskonnas. Rääkigem ka jumalaist ainult häid ja vooreslikke asju, kuigi teil omal päevselge, et jumalad on inimeste näo järele loodud või kui on teistsugused jumalad olemas, siis on nad inimese saatuse seisukohalt vaadates mõtteta, ükskõiksed, amoraalsed ja eluta.

Jumalate eluasemeid on ikka täitnud surnukambri lehk. Siin peitubki põhjus, miks jumalasalaste nisu ikka hästi on õitsenud ja vististi ka tulevikus õitseb: inimene on ikka surnuid rohkem armastanud kui elavaid, nende eest on ta ikka rohkem hoolitsetanud kui elavate eest. Inimese süda on ikka surnute teenistuses seisnud, olgu need surnud jumalad, inimesed või asjad. Vanad egiptlased töid sellepärast ikka surnukeha ruumi, kus pidutseti, sest isegi pidutsedes ei mallatud surnulehast lahkuda.

Seda arvesse võttes, mu armas jumala- ja usuvastane, on sinule väga vähe lohutavat öelda, kui sa tahad maksku mis maksab usuõpetuse koolist välja heita. Hoopis teine lugu, kui sa ta kooli sisse jäta ja kardad, et usuõpetus kui kuri pisielukas laste hinge poeb ja sääl oma hävitustööd algab.

Asjata kartus! Ajalugu, inimesi ja nende õpetusi tähele pannes peab tahes või tahtmata tunnistama: õpetused ei mõju inimese pääle kõlbliselt üleüldse nimetamisvääriiselt; muidu oleks inimene juba ammu siin maa pääl õndsaks saanud ja tal poleks vähematki huvi ega tarvidust jumalate kolkunud nektari või pehkinud manna järele. Väga julge oleks tõendada, nagu oleksid usuharrastajad läbisegi halvemad kui need, kes kunagi pole usuasjade vastu huvi tunnud ega nendega tegemist teinud. Leidub küll ja küll usu- ja jumalasalgaajaid, kel nii arenenud ühiskondlikud instinktid, et nad on silmakirjalikud, kahekeelsed ja kurjad, nagu on seda olnud ja vististi ikka veel on (seisuse voores!) kõige salakavalamad papid või nende vagad poolehoidjad. Selle vastu näib tõendatud olevat, et on elanud ja võib olla elab veelgi usuharrastajaid, kes on päris korralikud ja hääd inimesed, nagu poleks usuvahe kunagi nende tundmisi õigluse, aususe ja inimlikkuse suhtes roitanud. Siit peaks ehk võima järelduse teha, et usk ja tema õpetus ei noorele ega vanale kuigi kardetav ei ole, kui tema tarvitamises liiale ei minda, vastasel korral võib ka puhas allikavesi elukardetavaks saada, nagu seda veetõbi tõendab.

See ei võigi ka teisiti olla, kui inimese elu ja tegusid juhivad mitte õpetused, mõtted ja põhimõtted, vaid armastus ja nälg, mis on mõlemad oma olemuselt amoraalsed, ebakõlblikud. Kui aga siiski inimest alatasa püütakse õpetusega „paremaks“ teha, siis tähendab see, et mitte kõik ei tea, mis nad teevad, või et õpetused

on tarvilikud kui abinõud hulga üle valitsemiseks, mis on sagedasti hulgale endalegi kasulik.

Kui hirmus vähe mõju on ilusail õpetusil, näitab ehk kõige lihtsamalt nõndanimetatud „kuldne seadus“:

Pittacus õpetas 650 a. enne Kristust: „Ära tee oma ligimesele, mis sa ise temale pahaks paneksid“.

Confucius, 500 a. e. Kr.: „Tee teisele, mis sa tahad, et tema sinule teeks, ja ära tee teisele, mis sa ei taha, et tema sinule teeks. Sa vajad ainult seda käsku; tema on kõigi teiste käskude alus.“

Thales, 464 a. e. Kr.: „Hoidu seda tegemast, mille pärast sa teist laidaksid.“

Sextus, 406 a. e. Kr.: „Mis sa tahad, et ligimene sinule oleks, seda ole ka temale.“

Aristoteles, 385 a. e. Kr.: „Meie peaksime teiste vastu nõnda tegutsema, nagu me teisi eneste vastu tegutsemas soovime.“

Hillel, 50 a. e. Kr.: „Ära tee teistele, mis sa ei taha, et teised sinule teeksid.“

Seda rida võiksime paljude nimedega veel jätkata, aga aitab sellestki. Kristlased on kakstuhat aastat sedasama õpetanud, aga inimene on endiseks jäänud. Nüüd katsub keegi kõlbline mees teistpidi õnne, toonitades: „Mis sa tahad, et sinule tehtaks, ära tee seda teisele: maitsed lähevad lahku.“ Muidugi on ka ümberpöördud õpetus ainult õpetus ja inimesel pole olemuselt sellega midagi tegemist. Sest ega ometi neid leidu, kes arvaksid, hiljutise ilmasõja kõige tema tooruse ja ennatusega oleks võinud seega ära hoida, et ükskõik kui kuldset seadust oleks seda- või vastupidi õpetatud.

Ainus abinõu, mis inimese ligimese armastajaks ja avitajaks võiks teha, oleks mõne noore jumala sündimine, kes teeks, et inimene hakkaks lõbu tundma ning rasva minema ainult teise söötmisest, teise jootmisest, teise ehtimisest, edvistamisest, uhkustamisest, kuulsusest, õndsusest jne. jne. Olen ikka ja jälle pidanud imestama kõigeväeliste jumalate üle, kes nii väga muretsevad inimsoo kõlblise parandamise eest ja kes ometi pole tulnud selle lihtsa ja mõjuva abinõu pääle. Kõik need võimu- ja aukandjad, kes kuidagi seisavad oma kepi või krooni kaudu jumalatega lähedamas ja sõbralikumas kokkupuutumises, peaksid hakama tarvilikul pool seda mõtet elustama ja virgutama.

Siiski võimalik, väga võimalik, et inimene ka ilma jumala abita viimaks sinnamaale areneb, milleks isegi tundemärke olemas. Ameerika, näituseks, muretseb eurooplaste päatoiduse eest ka siis, kui tal omal on miljonid tööta inimesi, kes nälgivad. Selle teo põhjuseks võib ainult asjaolu olla, et ameeriklane ei tunne enne küllastust, kui eurooplane, tema ligimene, pole täis söödud.

Armuelus on sellesihiline arenemine veel kaugemale ulatanud, sest milleks muuks tahaksite seda nimetada, kui teatud abielumees või -naine, kes on oma abielupoolega jumala ees üks liha, heidab silma mõne oma ligimese pääle, himustades aidata teda tema ihuhädas? Iseäranis kõrgele löövad niisugused altruismi lained ajaloo suuril silmapilkudel, näituseks praegu. Keegi ei armasta enam oma liha, vaid kõik põlevad aina ligimese armastuses, riskeerides sagedasti hää nime ja tervisega.

Inimene on püsivam ja sitkem kui kõik õpetused, inimene on elujõulisem ja reaalsem kui kõige ilusam sõna. Inimene pole see, mis ta õpetab või mis ta räägib, vaid mis ta sööb. Sellepärast kui tahetakse inimene altruistiks teha, siis pandagu tema nälg ja armastus ligimese külge. Muidu õpetatagu koolis ja kirikus kas või hobuseid varastama. Sest hobusevargus kui ühiskondlik nähtus poleks kuigi kardetav, kui kõik elanikud on hästi õpetatud varastama. Seda näete praegu kui mitte just hobusevarguses, siis vähemalt lihtsalt varguses. Tõendatakse, et igalpool aina varastatakse ja varastatakse ning lüüakse üle, ja nii mõnigi on nii kergeusklik, et ootab, millal kõik kokku langeb. Aga see vaeneke peab kaua ootama, sest ükski riik ei lange varguse pärast kokku ehk olgu siis, et vargus on halvasti korraldatud ehk otstarbekohatult arenenud.

Aga ometi heidaksin usuõpetuse koolist, ka ülikoolist välja, heidaksin nende pärast, keda usupooldajad usu ja vaba mõtte pärast taga kiusanud, piinanud ja põletanud; heidaksin teaduste pärast, mida nad kitsas omakasulises vihas oma parema arusaamise vastu rõhunud ja hävitanud; heidaksin nende süütute pärast, keda saadeti tuhandete kaupa tapatalgule nõiduse ja kuradiga sugulise ühenduse pärast; heidaksin... aah! kes jõuab kõike üles lugeda, miks peaks usuõpetuse igast koolist välja heitma. Tehtagu seda lihtsalt sellepärast, et meid usuõpetus enam ei huvita, meid ükskõikseks jätab, et ta on asjatuks saanud meie isiklise kui ka ühiskondliku elu juhtimises. Tehkem seda rahulikult ja ilma vihata ning täie teadmiselega, et kui ka matemaatikat millalgi enam meile hingeliselt ega ka praktiliselt tarvis ei peaks olema, siis meie temaga just niisama talitame: heidame ka tema koolist välja. Aga tehkem seda nõnda, et see ei nõuaks uuesti värsket, auravat verd, vastasel korral võiksime ennem leppida niihästi asjatu usuõpetuse kui ka tarbetu matemaatikaga, sest tühised asjad pole ainsagi tilga vere väärt ¹⁾.

¹⁾ Käesolev A. H. Tammsaare artikkel ilmus esmakordselt 1921. aastal kuukirjas „Murrang“, s. t. enne rahvahääletust usuõpetuse asjus.

Järgnev artikkel „Mõtteid usuõpetusest“ avaldab ühe pedagoogi vaateid usuõpetusele. Õpilastele on usuõpetus „vabatahtlik“, õpetajatele ta tegelikult seda pole. Suur osa maaalgkoolide õpetajaid, kes õpetavad usuõpetust, peavad seda tegema vastu tahtmist — on selleks sunnitud „teenistuse huvides“. Toim.

Mõtteid usuõpetusest.

J. Okas.

Usuõpetuse tulemuste illustreerimiseks sobib hästi järgmine näide. „Postimees“ (nr. 302 — 1932) kirjutab: „Nii nagu vanemad kord olid ehtinud jõulupuu, et näha millise vaimustusega väikene laps seda vaatleb ja kohe jõuluvana järele küsib. Kuid nende imestus oli suur, kui nägid, et laps vaikselt astus jõulupuu ligi, vaatles, põlvitas, palvetas...“ On see tervest lapsest loomulik nähe? Ei! Siin on lapse varem! Nii kaugele on noor isa-ema jõudnud pietismis, et peavad oma esimeseks ja ülimaks kohuseks — röövida usu nimel oma lapselt kõige kallim, mis tal on — röömus meel. Mis jääb lapsele veel? Haige ja murtud hing, elutüdimus. Ja vanemad oma lapselikus usus röömutsevad, alla surudes vaimustuse hõiset, et nende laps on juba „usklik“. Dr. Luiga oma vaimuhaiguste uurimustes tõendab, 1) et kõige suuremaid ohvreid nõuab meilt vaimuhaigus alkoholi ja usuhullustajate läbi, 2) et eestlane on kergesti kalduv kurb-haiglasele usulisele müstisismile oma kinnise iseloomu tõttu. Pole vist keegi katsunud jõuda selgusele, kas ja kuipalju eestlase iseloomu kurb toon tuleneb ta usulistest kalduvustest, milleks meie kiriku röömutu müstilise-suijutav ilme tasandab tublisti teed, või kuipalju on siin süüdi ajalooline saatuslik surve. Üks on kindel — mõlemad on olnud rõhuvad ja mõjunud hinge lagastavalt. On tõik, et kirik on esinenud kõige uuema ajani võimumeeste ees rahva suhtes alati prokurörina, reaktionäärina. Ja see on jätnud oma jäljed.

Seda lapse „vaikset vaatlemist, põlvitamist, palvetamist“ ei usu sõnumi autor (õp. J. Taul) ise ega keegi teine. Siin on soov mõtte isaks. Ta tahaks sugereerida end ja teisi selle uskumisele — viia neid maski taha, veenda neid oma pühas pettuses, mis aga vaevalt õnnestub kainelt mõtleja juures. Seik iseenesest võis ju tõesti sündida, kui laps selleks puhuks oli üles käänatud — treenitud (nagu jahikoer). Muidu mitte. Mis maksis see lapsele? Siis küll ei midagi, kui laps seks korraks oma mõttetu koduse teatriga aitas luua armsale papale-mammale üllatuseks pühade meeleolu. Aga mis tagajärgi saavutatakse, kui sellised treeningud muutuvad järjekindlateks, sunduslikkudeks, igapäevasteks väntamisteks: hommikusteks, õhtusteks, lõunasteks, enne- ja pärast-söömaagseteks, väike- ja suurpühadelisteks jne.? Kui sellejuures lapselt nõutakse vastavat miimikat, poosi: kas püsti või põlvili, istuli või upakile, kas nukralt või rõõmsalt, ristikäsi või lahtikäsi? Kui sinna juurde kuuluvad ähvardused kuradiga, kes, „käib ümber kui mõiraja lõukoer ja otsib keda nelda“ (I. Peetr. 5, 8; Lr. 301, 4), põrguga (Mat. 25, 41), Jumala vihaga (2. käsk)? Kas lapse — tundeliku lapse, närvid peavad vastu? Kas laps ei muu-

tu tuimaks masinaks, kartlikuks, viirastuste nägijaks, nagu jutustab Luteri elukäik? Kas võib siis olla juttu mõistlikust kasvatusesest? Kust tuleb eesti raskemeelsus? Et meil on siiski näiliselt tervete närvidega kiriklasi, see johtub muidugi nende uskmatusest. Nad ripuvad kartuse ja hirmu sunnil ja 700-aastase vägistava traditsiooni mõjul vesivõsudena ebausulise kiriku küljes. On ju teisigi laste vaimu vägistajaid vanemaid, kes isegi uhkustavad oma väikeste märtrite „tarkusega“, demonstreerides „tädidetele ja onudele“ oma ohvritalle vaimlist pagasit igasuguste palvete, käskude ja kõlksude pääst ülesütlemisega, et tasuks kuulda oma lapse aadressil ilusaid libedaid kiitusi ta vagaduse ja kristlikkuse üle ja meelitavaid otsitud kiiduavaldusi enese auülenduseks, et vaata, tema on tõsine iisraeli mees, kes põlgab maailma ta patuga, kes otsib seda, mis on ülal. See annab veel hoogu (Lr. 351, 1)! Laps õnnetu kannab aga eluaeg kahtlast vagatsemise ja pääköverdamise maski, mis on tuttav „vaimlise rooste“ nime all.

Tema arvates olevat see kõik. Nii kaugele jõutakse ja on jõutud. Ja päris loomulikul teel. Iga inimvaimu aktsioon jõuab nullini, kui tal puuduvad psühholoogilised alused, millele ehitada. Antud juhul ei ole kirik pandnud ja ei saagi panna tegevusse tervet tajumist, tunnetamist, taht. Tunnete puhangud on üürike-sed. Sellepärast asendavad neid komponente teesklemine, silmakirjatsemine, vagatsemine. Kirikul ei jää karja mõjutamiseks muud abinõu kui agressiivne — päätetikkuv sugestioon ja võimalikult maksimaalne tajumise, tunnetamise ja tahte arenemise piiramine. Kiriku võimutsemise ajal olid need abinõud kõige suuremal määral maksvad. Need ajad on möödas. Suurt kasvatuslikku üleannetu-st kiriku poolt on mõned riigid hakanud terasemalt silmas pidama. Esirinnas käib siin Venemaa ja Hispaania, kes vaimulikude võimu noorsoo kasvatusel alal on kärpinud miinimumini, neid kõrvaldades hoopis koolidest, paiguti ka kirikutest. Kui suurest maailmasõjast üldse on olnud tulu, siis on üks tema suuremaid teeneid see, et ta rahvad unest virgutatas vaatama enese ümber ja nägema asju, mis muidu poleks puutunud silma, ja võtma elunähtusi kaine arvustusega.

Meie rahvas raputas esimesel võimalusel juutide Jehoova koolist välja. Pärast tehti talle ruumi: Aga ühtlasi sellega on nähtavasti ka sõpradel tee avatud kooli uste taha. Säälsõprade kopsitakse, muugitakse, kangutatakse: „Laske sisse, laste nimel laske sisse, muidu nad lämbuvad „kristliku õhu puudusel!“ Rahvas raputab teist korda — ja Jehoova oma sulastega kaob jäädavalt kooli seinte vahelt, kus nad sajandid koos on ohverdanud lapsi verisele Jehoovale. Kuni rahva poolt uus raputamine järgneb, tuleb küsida meie parteidelt, kas nad ei viska oma lapsi Molokile suhu? On selge, mis laps kaotab põlvitamise, palvetamisega, aga mis ta võidab? Miks sunnitakse last maailma nägema läbi tahmaste

usuprillide, mis rikuvad nägemise eluajaks, ja mitte läbi tõeliste, sest „tõde teeb vabaks“?

On tarvis kasvatada loomulikke, avalikke, teeskluseta, salalikkuseta lapsi. Igas põlvitajas, palvetajas, küürutajas peitub aga juba vagatsuse ja saagi saatan, viha ja egoismi, pessimismi ja surma saatan. Iga põlvitaja põlvitab palga pärast — kiriklasel kui päevamoonakal käivad häätegu ja palk tihedalt käsikäes (Mat. 20, 1—12; Luuka 10, 31, 32; Mat. 19, 27—30; 21, 43; Lr. 450, 6). Uusuõpetuse kui niisuguse andmine kodust kuni keskkoolini on vaid üks suurimaid maskeerimise ja teesklemise kursusi, mis viib vaimlisse jõuetusse ja variseerlusse. Pole tarvis last kasvatada päevamoonakaks, vaid on tarvis teda teadlikult juhtida käesolevale kõlblisele elule. Kasvatuse suur ja kõrge ülesanne ei tohi seista ebaõpetuste ja usuliste eelarvamiste külgepookimises lapsel, mis on liigne ja tihti elumürgitav ballast, mis nõuab suremist sellele maailmale, et elada teisele, tundmatule maailmale, mis on elueitav nähe (Kolos. 3, 2; II Kor. 5, 2; Vilip. 1, 21; Laulur. 621, 1; 625, 4; 628, 5). Last tuleb kasvatada teadlikule kõlblisele elule, et ta vigades ei süüdistaks mingit „kuradit“ ja hüvesid ei ootaks „armuliselt jumalalt“.

Ekslik, koguni roimarlik on äratada lapses pessimistlikke surmamõtteid, kui on tarvis elada (Laulur. 620, 8; 622, 2, 3; 626, 6; 628, 2; 630, 3, 4, 16, 18, 19). Andestamatuim on surmamõtete optimistlikult hoobelda või mängida: „Suur himu on mul minna siit ilmast rõõmuga su juure, Kristus, sinna su riiki pärima“ (Lr. 590, 2). Ehk: „Mu lust on ära minna! Oh Jeesus, võta mind sest kurjast ilmast sinna, kus inglid kiitvad sind“ (Lr. 586, 1). Mis arvata sellest, kes keset eluvõitlust relvad käest viskab ja põgeneb? Ja ometi soodustab seda kirik. Ta kutsub otse vägisi kippuma siit taeva mõnusid maitsema. Loe: Room. 6, 7; II Kor. 5, 8; Room. 7, 24; Vilip. 1, 23; I Kor. 2, 9; Taav. 16, 11; Lr. 473, 4; 593, 4; 595, 2; 633, 5; 580, 4; 602, 2, 5; 616. Pole ime, kui noorus on vastuvõtlik meelitavatele sugestioonidele ja ei läbe kannatada. Meenutan Kristuse sõna vesikivist (Mat. 18, 6). Kiriklikult kasvatatud lastest pole Kristusel mingit hääd meelt. Need on kaugel Jumala riigist (Mat. 15, 8, 9; 7, 21). Kirik segab mürki suhkruga, kaotab haisu lõhnaõliga. Ta pakub varandusi, mis tal endal puuduvad, mida ta vaid arvab evivat. Laste eesmärk on elada — rõõmsalt elada, teadlikult, uimastamatult elada, elada lahtisilmi, elujaatavalt. Elunõue on — pessimism alistugu optimismile.

Laps ei ole maastvõetud puutükk, mida võib löikuda nii või teisiti, ja kui küllalt on lõigatud — maha visata. Mindagu „Jehoova õuedesse“, mis on kiidetud rahva kasvatuskohad. („Postimees“ 178 — 1932), ja nähtagu sääl neid absurdseid eluvõõraid stseene ja utopilisi ettekandeid, mis ulatuvad tihti märatsusteni. Sääl kuulete ägamist ja hädaldamist, nuttu ja nuuksumist. Ei mitte enda „pattude“ pärast, sest Jeesuse „pruutidel“ ei olegi neid

(Lr. 418, 4; 430, 2; 501, 3; 627, 5), vaid et peigmees — Jeesuke viibib tulla neid kosima. Kuulete õhkamist: „Tule pea, Jeesuke, rist on ränk!“ (Lr. 632, 11; 497, 6). Õhkajad kõnnivad siin päikese all „surmavarju“ orus. Nad on valmis kahelkäel siit „hädatorust“ lahkuma, nii väikesed kui suured. Nad laulavad suurima innuga „Las ma läen!“ (Lr. 580) ja „Ma olen maa peal võoras“ (Lr. 582). Sülelapsedki lällutavad: „Sulma laps on inimene“ (Lr. 601, 1). Kuulete soovitusi — hoiduda tarkuse eest ja anduda pühasõnale (Lr. 495, 8. 9), et näe, Jeesuski valis oma jüngriteks 12 õppimata meest, sest need on Jumalale vastuvõtlikumad kui maailma targad. Säälnäete — inimesi kasvatatakse surmale, mitte elule. Säälnäete — milleks see kõik? Säälnäete — „kristlik“ õhk ähvardab hinge matta. Säälnäete — inimesed on maha visatud. Sellised truualamligid surmavarjud olid teretunud ja väga otsitud materjal ainuvalitsuse aegadel. Väikesel demokraatlikul Eestil ei ole inimesi maha visata. Oleks ammu aeg lahkuda lapsepõlve luulest — „Kas on linnukesel muret...“ (Lr. 503, 4; Taav. 37, 5), mis on meie kiriku mõte ja tuum. Teine: „Kõik kallis hinge õnnistus saab meile selgest armust, ei päästa oma teenistus meid iial põrgu hirmust. Usk aitab meid siin üksine, ei maksa meie oma töö, vaid Jeesus on kõik maksnud.“ (Lr. 411, 1; Room. 3, 24. 28). Tahtmatult hellitad lootust, et kirik sajanadite, isegi aastatuhandete kestel tohiks küll olla niivõrd arenenud, et tal piisaks mehemeelt Paulusega tunnistada: „Kui ma olin väeti laps, siis rääkisin ma kui väeti laps, ma mõtlesin kui väeti laps, aga kui ma sain meheks, siis jätsin maha väetima lapse kombed.“ Või ei ole kirik veel jõudnud meheikka? Paulus ise elas, mõtles ja rääkis ristiusu aluste — usu ja armu suhtes kui väeti laps. Kui ta — aga see oli 2000 a. tagasi — läks neid asju ütlema arukatele ateenlastele, siis pandi teda kui „lobasuud“ naeruks (Ap. t. 17, 18—32). Ta lahkus säält ja ei julenud pista sinna enam oma jalga. Ainult mõrutundega meenutab ta Korintuse kirjas kreeklaste (ateenlaste) tarkust ja kiidab korintlasi nende rumaluse pärast (I Kor. 19—29). Selline on „rahva kirik“. Lõpuks radikaalne ettepanek. Ainuke kiriku pääsevõimalus lõplikust kokkuvarisemisest on — koondamine ja nimelt lahtiütlemine kiriku esimesest ja päämisest tegevusharust, mis erapooletu seisukohast evib vähemat kui minimaalset väärtust, s. o. loobumine usukultuuri esimest, nii nagu seda käsitleb kirik praegu oma „eksimatute jumalikkude“ kaanonite järele. See ei ole iialgi rahvale midagi positiivset andnud ega anna vististi ka tulevikus. See on osutunud vaid kiriklikuks leiliviskamiseks ja asjatuks jõukultuseks. Teine, kiriku vaatekohalt palju pisema tähtsusega võimaline tööpõld — kõlblus, on jäetud hoopis sööti. Kuna esimene (usk) edendab lodevat passiivsust, ergutab teine aktiivsele tegevusele. Praktilises elus evib teine (kõlblus) võrratult suuremat tähtsust kui esimene, kui neid üldse võrrelda. Ainult kõblisel

isiksusel on väärtus. Või ei märka kirik oma lagunemise protsessi? Küll märkab, ei julge vaid nentida. Ta kiitleb, et suurtel pühadel kirikud on rahvast tulvil. Õigus, aega evides läheb suurem jagu rahvast traditsiooni, mitte usu ajel pühakotta maksuta kiriklikule paraadile. Elav usk ajaks taga igal kellaajal.

Kui elutormides murduvad kahtlased toed, millele ebatargad kasvatajad soovitasid panna oma lootust, nagu Maarjale, Kristuse advokatuurile, pärlivärvatele, kuldsetele uulitsatele, imevõimsale juutide Jehoovale, kellelt tulevat kõik anded, „kelt on, mis iial on,“ siis pääsevad silmad lahti ja tuntakse olevat pettunud. Nõrgemad iseloomud langevad meeletehisesse, mis viib tihti katastroofile.

Horisondilt.

Kuidas suudab jääda kristlik kirik võitjaks võitluses jumalasalgaajate liikumisega Eestis? Selle päälkirja all kirjutab „Päevalehes“ (21. II. 1933) pastor J. A(unver) muuseas järgmist:

„Ma ei ole leidnud meie uumas ilukirjanduses peaaegu mitte ainustki romaani, novelli ehk luuletist, kõnelemata näidendeist, milles autor kujutaks ristiusku, kristlikku kirikut ja tema tegelasi positiivses valguses, vaid heal juhul saad näha ainult mingit imelikku sallivust, mis jätab mulje, et ei ole tahetud päriselt vastollu astuda kristliku maailmaga. Selle asemel loed küllalt mõnitavat ja halvaks panevat. Kõike seda leiad nii vanemate kui ka nooremate kirjanike ja luuletajate loomingus.“

Nii, Teisel kohal sõandab J. A. siiski kinnitada, et eestlased olevat oma põhiolemuselt usklik rahvas. Kuna kirjandus kajastab rahva üldist elutunnet, siis on eesti kirjandus küll kõige paremaks tõestiseks, et ristiusk on meie rahvale võõraks jäänud.

Sama J. A. kirjutab edasi: „Kristlik kirik Baltikumis ei ole minevikus kunagi seisnud otseselt rahva ja puht-evangeeliumi teenistuses. Tal on olnud täita kirikliku maski all ikka teisi tema arvates tähtsaid ülesandeid. Ev. luteriusu kirik oli saksa vaimu kantsiks ja levitajaks. „Härrastekiriku“ nimi ei ole temale üleliigne. Apostliku õigeusu kirik levitas vene vaimu ja meelsust. Kõik need kogudused rajati omal ajal selle eesmärgiga. Ma ei tea, kuidas lugu viimasega Eesti riigis, pole olnud võimalust ja aega jälgida põhjalikumalt tema elu ning tegevust, küll jääb praegugi veel tõsiasjaks, et Eesti ev. luteriusu kirik ei ole suutnud enast veel täiesti vabastada sellest, mitte kuidagi kiriku tõelise oluga kokkusobivast mustast mineviku päraldisest, vaid puhuti käib ta ikka kui kodukäija kirikut oma vaimuga kollitamas.

Samal ajal on tulnud kirikule uusi kosilasi — need on meie poliitilised erakonnad. Ei saa öelda, et Eesti ev. luteriusu kirikul oleks olnud karakterit kosilasilale korvi anda. Vahest on selleks peale muu kaasa aidanud mineviku armsaks saanud viirastused. Kõige enne kirik läks kaasa suureprotsendiliselt kristliku rahvaerakonnaga. Nüüd ei ole küll enam nimetatud parteid, aga vaba ei olda kaugeltki veel poliitiliste erakondade kummardamisest..

Sisuliselt pole meil tarvis seda ilustat enesepaljastust täiendada. Kuid J. A. eksib raskesti, kui ta arvab, et väljaspool poliitilisi parteisid praegusel ajal kiriku edasikest üldse võimalik on. Enese sidumine poliitiliste parteidega, üldse poliitikaga, on kirikule paratamatu. Muidu oleks ta surmaagoonia palju lühem.

Ajad muutuvad. Canterbury pääpiiskopi, anglikaani kiriku pää, aastapalk on 15.000 naelsterlingit ning ta kasutada on kaks suurepärašt paleed ja elamu linnas. Londoni piiskopi närune palk on ainult 10.000 naelsterlingit aastas ja tema kasutada on vaid üks palee ja linna elamu. M. s. kurdetakse Lon-

donis, et kõige korraldamatamate ja tervishoiuvastasemate üürikasarmute omanikud olevat anglikaani kiriku suurtegelased, kes neist hiigla sissetulekuid saavat.

Lindudel on pesad, rebastel on augud, Londoni vaestel 30.000 ebatervet keldrikorterit ja piiskoppidel lossid, aga kunagi polevat nende õpetajal olnud kohta, kuhu oma pää panna....

D. H. Lawrence pühak. A. 1930 suri keskealine inglise romaani- kirjanik David Herbert Lawrence. Tema tööd, milliste pääteemaks meeluslik armastus, tekitasid oma avameelse käsitlusviisiga skandaale inglise seltskonnas. Osa tema raamatuist keelati ametlikult. Teatud hingealunähet peene jälqijana ja mahlaka kirjeldajana omandas Lawrence ometi maailmakuulsuse. Nüüd, pääle Lawrence'i surma, on ilmunud kogu ta kirju. Neis nimetab ta ennast „sügavalt religioosseks inimeseks“. Üks mainitud kirjakogu arvustaja leiab nüüd koguni, et Lawrence'is olevat kehastunud pühakutiüp. Kui kergesti ei kaldu sellise arvustuse lugeja, kes Lawrence'i otseselt ei tunne, nägema temas mingit pühakut kiriku pühakute laadis. Ja kui kergesti ei või juhtuda, et kristlik apologetika, mis pole ial palju muretsenud mõistete puhtuse pärast, rakendab Lawrence'i nime võitluses ateismi vastu. Ja ometi oli Lawrence mässaja kiriklik-väikekodan- lise moraali vastu ning tema „liha ja vere usk“, kopsuhaige kirjaniku otse haiglaselt kirglik armastus sinse maailma vastu ei evi midagi ühist kiriku askeetsete pühakute elutundega.

Dumping piibliturul. Kuna välismaad ujutavad üle Ameerika odavate piibletega, siis on Ameerika Piibliselts hakanud nõudma piibleile kaitse- tolle. Sel puhul küsib inglise vabamõtlejate ajakiri „Freethinker“, kas ei peaks viljahävitamise, kusipõletamise ja kohvi merreajamise asemel põletama Jehoova kogutud teoseid, kuna sellise ennejääaegse kirjanduse harrastajad olevat välja suremas.

Mõjuvad vahendid enesetapmiste vastu. Nagu „Päeva- leht“ (16. III. 33.) kuuleb, on Viru praostkonna õpetajad otsustanud alata „üksmeelset võitlust“ enesetapmistega. Vahendena mainitakse enesetapjate kirikus mittematmist, matusetalituse pidamist kalmistul ainult sel juhul, kui matus toimub eriliste auavaldusteta. Ka laule enesetapjate matusel laulmiseks tuleb valida eriti koostatud nimistust. Kas Viru õpetajail ka muid konkreet- seid kavatsusi on enesetapmiste vastu võitlemiseks, sellest vaikib ajalehe sõ- num. Igatahes iseloomustab see otsus oivaliselt kiriku maailmaparandamise viise. Uuema psühholoogia ja psühhiaatria järele on enesetapmine tingitud närvihai gusest — vaevalt hirm lühendatud matusetseremoonia eest parandab närvihai gusi ja pidurdab elust-lahkumist. Keskajal aeti närvihai getest kurje vaime välja piitsaga ja tuleriidaga ning enesetapjate laipadele anti vitsu. Ka Viru pastorid karistavad laipu. Säljuures kestab endiselt edasi jutlusta- mine andestusest ning halastusest. Ootame vastavat pastorite otsust ka kuu- tõbiste, langetõbiste, avalikkude naiste ja väljaspool abielu sündinud laste suhtes.

Kino, kristlus ja äri. „Postimehe“ teatel on Ameerika praegu ligi 1500 vaimulikku, kes „kiriklikul talitusel filmi abiks võtavad, et kirikuskäijaid rohkem kirikuga siduda ja jumala- teenistust veelgi pidulikumaks muuta.“ Pole ime, et kristlus hak- kab rakendama ka kino, kuna kino ettevõtjad rakendasid kristlust juba ammu. Kui palju pole meil jooksnud filme, mille reklaam on mänginud vaatlejate usulisil tundeil. Näiteks vaid: Quo vadis? Noa laev. Kuningate kuningas ja mitmed muud kristusefilmid ning alles hiljuti Rooma hukkumine. Tohtu hulk Ameerikast saabunud filme, mis enamikus koostuvad vägagi mitmemõttelis- test ja nilbetest stseenidest, kus vaatleja sammub päätegelaste kõrval läbi kõige luksuslikumate ja võrgutavamate kiusatuste,

muutuvad „moraali edendavaiks“ mingi kristliku lahendusega, näiteks kangelanna ja kangelase jõudmisega altari ette! Ka piiblifilmes, mis oma hingeülendava sisu pärast muidugi noorsoole vaatamiseks lubatud või koguni soovitatud, pole lavastajad iial unustanud luksuslikult lavastada ja meeldejäädvalt mängida lasta Baabeli orgiate, Potivari naise, Maria Magdaleena j. m. selliseid tseene. Hiljuti pälinnas jooksnud „Rooma hukkimise“ puhul sattub üks säälnu ajakirjanik üpris kristlikku vaimustusse sellest filmist, sellest „põrutavast dokumendist“, nagu ta ütleb. Nende ridade kirjutaja ja enamik lugejaid vahest ka on näinud sellest filmist ainult mõnda lääget sullejoonistist „Päevalehe“ kuulutusel. Seepärast kuulakem pisut eelmainitud ajakirjaniku jutustust:

„Me näeme tolelaegseid roomlasi . . . orgiate ja veriste tsirkuse vaatamängude nautijatena. Me silme ees sammuvad kuulsa „Circus Maximuse“ areenile gladiaatorid, hüüavad näoga Nero poole seistes kõlavalt „Ave Caesar, morituri te salutant“, — ning alustavad siis üksteise tapmist. Võitlevad publiku silma ees ka amatsoonid kääbusneegritega ja isagorilla lastakse posti külge köidetud alasti naise kallale. Näeme kristlasi surevat lõvide verejanuliste lõugade vahel . . . Filmis ei puudu ka oma sügav ja paeluv idee. Kristlanna Mercia ei tagane oma usust, kuigi armastab prefekti Marcus Superbust. Nero lubab Merciale kinkida elu, kui ta avalikult teatab oma usust taganemisest. Aga sügav usk teeb imet — Marcus heidab oma tooga üle Mercia ja koos sammuvad nad vastu surmale kiskjate purustavate küünte alla . . . „Rooma hukkimine“ on õieti film armastuse ja usu kõikvõimsusest.“

Nii — siin on sis kõik, mida vaja vaataja hingeülenduseks: orgiaid, amatsoone, isagorillat alasti daamiga, tapmist, heroismi ja kõrgeid, ah kui kõrgeid ideid, mille eest kaasavaimustunud vaatelejal ei pruugi ammuugi enam lõvide ette minna. Arvatavasti oli see kõik „kunstilise väärtuse“ pärast ka õpilastele vaatamiseks lubatud. Lubatakse meil ju „kunstilise väärtuse“ pärast puberteedialisel õpilaskonnal vaadata igasuguseid Ameerika revüüfilme vägagi erutava ja mõistetava „erootilise akrobaatikaga“. Samal ajal on keeldud neile filmid, kus armastuseprobleemid leiavad lihtsanimliku ja sügava käsitluse, näiteks väga stiiliühtlane ja loomulik-puhas „Christie, seitsmeteistkümneaastane ema“, lugu noortest armastajatest, ootamatust viljast ja heroilistest inimestest, kes julgevad teotseda loomulik-inimlikult hoolimata variseerlikus seltskonnas ähvardavast skandaalist ning ei vali abordi pääseteed, ei ohverda tõusvat elu mõttetute eelarvamiste vägevale Moolokile. Tahaks meeledki küsida härradelt filmitsensorelt, milles oli see keelatud pala kunstivaesem või moraalarikkavam näit. lubatud „Jazzikuningast“ — kas seepärast, et siin puudusid värvilised hilibud, pikantsed kostüümid ja tantsupildid ilmselt sadistlikkude sugemetega. Ärgu hinnatagu valmiva noorsoo mõistmatust üle!

Vastutav toimetaja ja väljaandja **Max Laosson**.
K. Mattieseni trükikoda o./ü., Tartu, 1933.